

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Len

✓
1741

1999

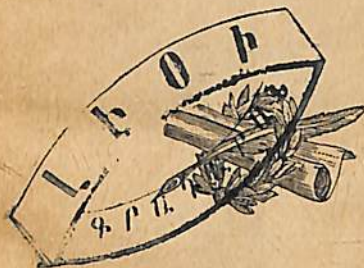
Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ա. ԹՇՈՒՍԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՈՒԹ

Բ. ԳԵՂԵՑԻԿՆ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍ ՏՔ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1880

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ՄԵՐՈՎԵՆՅՈՒՆ

ՎԱՂԱՄԵՆԻԿ ԳԵՆԻ ԻՍՏՅ

41746 00

28. 1746.

ու:

Հետեւալ երկու բանախօսութիւններն արսասանելով, հեղինակն ուզած է պարզել երկու մեծ գաղափարներ որք ամենէն աւելի գրւած են իւր ուշ ու համակրութիւն եւ զորս հզօրագոյն սարբեր հաւասացած է միշտ մարդկային ֆաղափակրութեան . նախ՝ այն թէ որպէս զի բրնուառութիւն սակաւ անհետի աշխարհէ եւ մարդկութեան երջանկութիւնն կարելի լինի, անհրաժեշտ է Գոռք այն ամէն բարութեանց ֆոյլ զոր կը բերէ ֆաղափակրութիւն . եւ երկորդ այն թէ Գեղեցկին զգացման մեակումն, Գեղարուեստից եւ Բանաստեղծութեան զարգացումն մի ժողովրդեան մէջ կը հումապաստիւանէ նորա բարոյական զգայութեան, բարոյական էութեան անման, եւ թէ այդ ժողովուրդ կը յառաջադիմէ այնքան որքան իդէալ գեղեցկութիւնն կը զարգանայ եւ արուեստական երկերու սակ կը մարմնաւորի նորա մէջ :

Գրոյ եւ Գեղեցկին զգացումներն երկու ազնուագոյն կրբեր են որ կը բացատրեն իւրեանց մէջ ինչ որ ունի մարդրն ամենէն աստուածային իւր մէջ, եւ յորոց չկարէ մի ազգ զուրկ լինել առանց վայրենութեան մէջ անկնելոյ : Պէտք է դիտել թէ ամէն ֆաղափակրութիւն ծնունդ է այս զգացմանց, թէ ինչ որ քիստոնեայ ֆաղափակրութեան տուած է գերազանցութիւն այլոց վերայ՝ իւր մարդափրական հաստատութիւնք են անձանօք հեքանոս ֆաղափակրութեանց, թէ Սքէնք այն ասեն ամենէն աւելի յառաջադիմ էր եւ գերիշխան երբ ամենէն աւելի ունէր բանաստեղծ եւ հարսար եւ երբ իւր զագարան վե-

րայ Պարբենոն իննն կը ձգէր արեւու ճանաչներն եւ ժողովրդեան նայուածներն :

Գուր եւ Գեղեցիկ էոյր են , կամ մանաւանդ իննն իսկ Գուր Գեղեցիկն է զգացման մէջ . մի գրած ոգի չկարէ անզգայ լինել գեղեցկութեան , եւ մի սիրահար գեղեցկին լի ունի սիրն անհուն գորովով . այնքան գեղեցկին զգացումն արգաւանդ է վե՛ն կրիւք , առաջինութեամբ :

Ահն էր կը միացնէ այսօր հեղինակն այս երկու բանաստօտութիւնն սոյն հասարկին մէջ եւ կ'ընծայէ Հայ ժողովրդեան զոր կը փափաքէր տեսնել վե՛ն եւ երջանիկ : Հնարկ է ասել թէ քանի՞ն պէ՛տք ունի սա սոյն զգացմանց դարմանելոյ համար այն անքիւ բժուատութիւնք զոր ունի իւր մէջ , առաջադրելոյ համար իւրեան վե՛ն նպատակներ եւ խորհուրդներ , եւ նոցա գեղեցկութեան զգացման մէջ քաղելոյ այն ոյժ որ կ'արեւոր է իրացումն քաղոյ համար իւր տեսլականին :

Սիրել գեղարուեստներն , սիրահարիլ բանաստեղծութեան մեծնալ է մտնով , հոգւով , եւ մեծ հոգիներու մէջ կը ծնին մեծ գաղափարներ . պէ՛տք է ընդլայնել Հայ մթնէրու կարի անձուկ հորիզոնն , ընդլայնել Հայ սրտի զգացումներու նեղ սահմանն զոր , կարծես , զձու՛ձ շահարկիսութիւն , կարեամիս անձնասիրութիւն եւ կո՛տ հեշտասիրութիւն միայն զծել են ցարդ ընդհանրապէս . . . :

1879 Հոկտեմբեր 3 Իսկիւսար

Ռ. Յ. Պ.

Ա.

Թ ՇՈՒԱՌՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ԳՈՒԹ

Ա Ր Տ Ա Ս Ա Ն Ե Ա Լ

Ի լսարանի Հայ-Գրական Ընկերութեան ի Գումգափու

1877 Սեպտեմբեր 18

Ա.

Ճայգահանդէս մի էր փայլուն եւ մեծա-
 դըրդ : Լուսով համակ ողողուն էին սրահք .
 ծաղիկք ամենուրեք եւ պսակք : Խնջոյից
 տաճարին մէջ փրփրագէզ բաժակք ման կու-
 գային ձեռնէ ի ձեռն . արբեցութեան հեշ-
 տալից շոգին՝ երազներով բեղմնաւոր՝ պա-
 տել էր ամեն գլուխներ : Ամեն շրթան վերայ
 մի երգ կը սաւառնէր , եւ ամեն աչք կը
 փայլատակէր բերկրութեամբ հրավառ : Կոշ-
 նականաց ամբոխն ողողեց սրահներն . պա-
 րոններ էին պերճափայլ , ողորուն պեխերով .
 անուշահոտ մազերով եւ խրոխտ ձակատով .
 եւ տիկիներ իւրեանց թեւակից , լուսեղէն
 էակներ շղարչեայ — գրեթէ օդային — շըր-
 ջազդեստներով որոց տուունք ընդ քարչ գը-
 նային թաւչապատ տախտակամածին վերայ

իրրու գէսք վարսաւից ընդ երկինս . եւ ծաղիկներ ունէին իւրեանց մերկ լանջաց վերայ , եւ աղամանդներ իւրեանց գլխոյն ու մատանց . կարծես , աիւն են լուսայորդ՝ բիւր արեգակամբք զարդարուն : Ահա երաժշտութիւնն , խօլ , կը բարձրացնէ իւր ձայնն սլըզընձեայ . դաշնակաձայն ալիքներով կը ծըփայ մթնոլորտն սրահից . Վալն բոցավառ , իբրեւ արուեստական հրոյ մի անիւ , կը դարձնէ արագ երջանիկ զուգապարից շրջանակն . կը դառնան իրրու սիրոյ եւ երջանկութեան յորձանքի մէջ տարուած , ինչպէս կըսէ Տիւմա , մի աստուածային երազի մէջ հեշտօրօր . . : Չմեռ է եւ դիշեր . բայց սյգ սրահից մէջ սրք Հալարէ ֆիլէրէրն մի տեսիլն կընծայեն , վառարանի ճարձատուն բոցն կը ծաղրէ իստաշունչ եղանակն , եւ ջահից լոյսն մի աիւ կը յորինէ մեծապայծառ : Հուսկ ուրեմն արշալոյսն կը բանայ աչերն եւ կը նայի հորիզոնէն . կը տժգունին ջահք . հեշտութեանէ յագնած , կը բաժնուին հրաւիրեալք , եւ փողոցին մէջ ձի , կառք , գեսպակ կը յուզին կը փոթորկին թռուցանելոյ համար գնոսա Մորփէի բազկաց մէջ ի պահուն յորում կը հնչէ ժամն աշխատութեան :

Բ

Ապարանին մարմարեայ սեւոց վերայ մի մարդ կայր կծկեալ կամ մանաւանդ մի մարդէային կերպարան : Մի աղքատ էր այն նօթութեանէն եւ ցրտէն թմրած քան ի քուն , բորձ առած գլխոյն քարն սառուցիկ , եւ վերմակ՝ ձիւնն որ ծածկած էր զայն կիսով , եւ փայտացեալ ձեռնն դեռ կարկառեալ էր ի մոյր : Եւ ոչ ոք նշմարեց զնա :

Թշուառութիւնն էր այն լիութեան եւ երանութեան դրանն առջեւ սովամահ եւ ցըրտասառոյց . թշուառութիւնն , չակակողմն միտալին , մարդկային ընկերութեան մի ուրիշ երեսն , գիշերն օրուան , ողբերգութիւնըն կատակերգութեան քով , անդունդն մութին ծաղկազարդ գետնին տակ , դրախտին տակ դժոխքն : Թշուառութիւնն ներկայացաւ ինձ իւր ամեն երեւոյթներուն տակ , եւ մտածեցի թէ՛ սրչափ մութ կայ այն լուսոյն ետեւ ուր կը ժողտին ու կը լսայտան աւանձնաշնորհեալ ոգիներ , թէ՛ սյդ ճիծաղք ինչ արտասուաց ծովու վերայ կը թռչտին ,

թէ այդ շարքը եւ ծիրանիք ինչ մերկու-
թեանց հետ կը հակասակերին եւ թէ այդ
կեանքն առոյգ ինչ մահեր կը ծածկէ . . .

Գ

Ահա ազգատին ընտանիքն : Մի ձեղնայար-
կի մէջ կը բնակի . ձմեռ է . իւր գլխոյն վե-
րայ մի ձիւնեղէն տանիք կայ եւ բուքն հա-
զար եւ մի ծակ ու ծուկ ունի ուստի ելու-
մուտ կընէ ազատ եւ անպատկառ : Ածուխ
չկայ , հաց չկայ , հայրն մի գործաւոր էր
աշխատասէր . բայց խիստ է ժամանակն , կը
պակասի գործն : Մազերն օձախուիւ դիզուած ,
կեցած է , քարացեալ , եւ մոլորեալ աչերն
սեւեռած կնոջն ու զաւակաց վերայ , որք
« հա՛ց » կ'աղաղակեն , դալկատիւլ եւ մա-
շած , քաղցէն կրժուած սակորներ , սրոց
բերանաբաց կ'սպասէ Մահն , կատաղի եւ
անյադ : Զաւակաց կրտսերն մի մանկիկ է
ստնդիաց—մի ազազուն տերեւիկ . կուլայ ,
կը ճչէ , ի զուր սեղմելով իւր մօր ցամքած
ծծերն սր կը գլանան իւրեան կենսատու հե-
ղուկն : Կ'անիծէ հայրն իւր բազուկներն որ
այլ եւս չեն կարող ապրեցնել իրեններն . չը

գիտեմ ինչ կ'զգայ , ինչ կը խորհի . մի տար-
տամ խաւարի մէջ ծփալ կ'զգայ զանձնն ,
եւ այդ խաւարն լի է ուրուականներով որ
քստմնելի բաներ կը շնջեն իւր ականջին :
Յանկարծ մարած աչերն կը կայծկլտին մի
դիւային խնդութեամբ . դուրս կ'ենէ խցի-
կէն խելայեղ . մի քանի վայրկեան յետոյ ,
երբ գիշերոյն ստուերք սփռուած են Ովկէանին
վերայ , մի ձողիւն կը լսուի ալեաց . ջուրց վե-
րայ մի մարդկային կերպարան կ'երեւի ու կը
սուգի երիցս եւ հուսկ սրեմն անհետ կը լի-
նի բնաւին , եւ ջուրն իւր նախկին հանդար-
տութիւնն կ'առնու վերստին . թշուառ հայ-
րըն այլ եւս իւր նօթի զուակաց աղիքնե-
րուն գալարիլն չզգայ յինքեան . հանդչե-
ցա՛ւ առ յաւէտ : — Եւ կամ , կը դառնայ
յիւր տուն եւ սճրով գնուած մի հաց կը բե-
րէ իւր որդւոց . բայց ահա ետեւէն կ'երկըն-
նայ մարդկային անողոք արդարութեան եր-
կաթի ձեռնն , կը խլէ հացն իւր բերնէն , կը
բռնէ օձիքէն եւ կը քարչէ . սեւ պղնձեայ դռներ
կը բացուին եւ կը գոցուին իւր վերայ . ծովուն
տակ կամ ընկերութեան , թիարանի մէջ կամ
անդնդոյն , նոյն բան . « մնա՛ս բարեաւ , արեւ ,
մնայ՛ք բարեաւ , աստղեր » ինչպէս կ'երգէր

Գուրեան : Մի հոգի կը նաւարեկի , մի հոգի կ'ընկլուզանի , եւ նորա հետ մի ընտանիք : Թռչունք իւրեանց բոյնն դրել էին ստոց վերայ . տապարն սղոցեց զծառն ի բնոյն . կը թռչին թռչունք , կ'երթան ի չորս հողմունս , յանձանօթն , ի մութն . եւ աւա՛ղ , ի՛նչ թակարդներ կան , ի՛նչ ոստղեր : Եւ մայրն մանկամարդ կ'երթայ ի գերեզման կամ յամօթ . զի քանի՛ք կ'երթան ամօթոյ տղմին մէջէն ժողովել հացն զոր կը զլանայ իւրեանց Աշխատութիւն կամ Գութ : Միշտ միեւնոյն պատմութիւնն . Ժան վալփան եւ Ֆանթին : Ա՛հ , թշուառութիւն . . . :

Դ.

Տեսէ՛ք , մի խեղճուկ խշտեկի մէջ մի մանուկ կայ պառկած . հիւանդ է , կը տառապի . աղանեկիկ մի է գոգցես որ նետահար ինկել է գետին եւ որ իւր թռիչն կը փորձէ առնուլ յերկինս վերստին : Մի կին ծած է նորա վերայ — իւր մայրն է — . ի զուր կը ջանայ հանդարտեցնել զնա , ամաքել նորա ցաւերն իւր բռնի ժպիտներով , ինչպէս յաճախ մանկան արցունքներուն մէջէն յան-

կարծ մի ժպիտ կը ծագէր՝ իբր ճառագայթ ցողագին ամպերէ՛ սպասախանելոյ համար իւր մօր ծիծաղին : Հիւանդութիւնն անգութ է . մայրենի ժպիտն , մայրենի գորովն բաւական զօրաւոր չեն նորա դէմ . — ա՛հ , բըժիկ , դե՛ղ . բայց աղքատ է կինն եւ այրի . բա՛բէ , հա՛րկ է որ մեռնի իւր զաւակն այնքան մատաղ , նա , իւր տխուր ու ամայի հովտին վարդն վերջին , իւր հօր պատկերն , նորա կենդանի յիշատակն . . . : Խռն ինչ յառաջ կրակներու մէջ էր մանուկն . հիմա կը սաղի . մահուան ցուրտ շունչն հասու ի նա , ինչպէս ձմեռնային սառը քամին կուգայ թօթափել գարնան մի վաղափթիթ ծաղիկ : Ի զուր կը սեղմէ զայն մայրն իւր կրծոց վերայ ճգնելով տալ նմա բոլոր ջերմութիւնն իւր մարմնոյն եւ , եթէ կարելի է , անցընել նորա լանջաց մէջ իւր կեանքն . ա՛հ , քանի՛ցս կ'ուզէր մեռնիլ , եթէ իւր մահն կարէր գնել իւր որդւոյն կեանքն : Բայց տղեկին վերջին նայուածքն կը սառի անթարթ . այլ չլարժէ իւր կաթնաթոյր ձեռներն ու ոտներ . այլ , կարծես , իւր պատուանդանէն կործանեալ մի հրեշտակի արձան է : Մանկան հոգին — թռչուն իւր վանդակէն խու-

ստիած — երջանիկ է թերեւս ազատ թեւածելով երկնային դաշտաց մէջ ուր չիք ո՛չ ցուրտ, ո՛չ քաղց, ո՛չ ցաւ . բայց մա՛յրն, բայց մա՛յրն — հէք կին որ, խելայեղ, « մի բան կը փնտռէ ստուերին մէջ կորուսեալ », ինչպէս կ'ըսէ Հիւլօ : Ա՛հ թշուառութիւն :

Ե

Հայաստանի — կամ որ եւէ մի աղքատ գաւառի — գիւղերէն մին է . առաւօտ է, արեւու ճաճանջովարս գլուխն բարձրացել է սարից կռնակէն : Գիւղին ծայրն կանգ կ'առնուն մի կին եւ մի սրտասնեակ . սրտազրկութեան մախաղն առեւէ յուս պատանին . տխուր եւ անբարբառ կը կենան վայրիկ մի, եւ լըին արտասուք կը սահին : Հուսկ ուրեմն մի ճիգ կ'ընէ կինն յետս ընկրկելոյ իւր սրտին մէջ հեծեծանքներն որ կ'ուզեն դուրս ելնել . եւ իւր որդւոյն — փոքրիկ Հայաստանցի կամ Սալօացի — զոր օտարութեան տժգոյն ատողերուն կը զրկէ, իւր վերջին համբայրն ու օրհնութիւնն կուտայ . « երթա՛ս բարեաւ, կ'ըսէ, հայրենի հօլն քեզ կեանք կը զլանայ, գնա՛, թերեւս օ-

տարութեան ժայռերն նուազ անգութ լինին, գնա՛, Աստուած քեզ առաջնորդ . յու՛շ քեզ մայրիկդ . . . » եւ արտասուք կը խեղդեն իւր ձայնն : Վերջին անգամ մի եւս կը յառէ պատանին տրտում աչերն իւր մօր անոյշ դիմաց եւ հայրենի գիւղակին սարերուն վերայ, զորս, ո՛ր գիտէ, գուցէ յաւիտեան չսխտի տեսնէ այլ եւս : — Քիչ մի հեռուն մի մնչիւն կը լսուի ողբագին . նոր փեսայն իւր հրաժեշտն կուտայ իւր հարսին : կարճին սոքն ուղեցին կապել, սիրտն ու հոգին այլ կապուած են ուժգնապիրկ : Ո՛հ, ի՛նչպէս թողու առագաստն, բոյնն իւր երազներուն, իւր յոյսերուն . ինչպէս թողու այն քնքոյշ էակն, իւր հայրենի դաշտաց ամենէն երկնարոյր ծաղիկն : Նուազ ցաւագին թողուց Ադամ զեղեմն փափկութեան, զի իւր հետ էր իւր սէրն որոյ ժպիտն զիտէր ամեն մութ ի լոյս փոխել : Կ'անիծէր ժամն ուր քահանայն միացուցած էր իւրեանց ձեռներն . կ'ուզէր յաւէտ չսիրած լինել, չճնած լինել . սիրե՛լ եւ բաժնուիլ, երկու սրտեր յիրեար կցել, յիրեար լառանել, եւ յետոյ պատուե՛լ զայնս . ա՛հ, յուսահատութիւն, անէ՛ծք : Բայց հարկ էր խորհիլ նոցա վերայ որ սլտի գային . մանուկն — սրտուղն այն

706.

ծաղկին որ կ'անուանի «եր» — երբ գայր, սը-
նունդի եւ ջերմութեան պէտք պիտի ունե-
նայր : Ա՛հ, երթամ, երթամ : տառապի՛մք
մեք, չէ փոյթ, միայն թէ երջանիկ լինի նա.
նա, այսինքն երբորդն որ պիտի գայր լրա-
ցնել ընտանեկան յարկի երբորդութիւնն —
մայր, հայր եւ մանուկ —, եւ զոր արդէն
կը սիրեն անհո՛ւն գորովով : — Վերջին համ-
բոյրներու վերջինն սիրատարփ ամուլից չրթ-
ներն կը միացնէ, մինչ, անդին, մայրն իւր
չրթունքն կցած է իւր զակին պայծառ ճա-
կատուն . ուռի մի է արտասուածքոր հակած
մի ջինջ առուակի վերայ որ կը խուսափի :
Հուսկ ուրեմն կը բաժնուին, ստքն զնայ,
սիրտն կենայ . քանի՛ցս իւրեանց ետին կը
նային եւ համբոյրներ կը զրկեն իւրեանց սի-
րելոյն, մինչեւ մայր, հարս, տուն, սարք
եւ զանգակն շինական եկեղեցւոյն ծածկին
հորիզոնի մշուշին ետեւ, որ ախուր է գե-
րեզմանի ստուերին պէս որ կը գողնայ ի
մէնջ զայն զոր սիրեցինք : Մնացողին համար
այլ կը վերջանայ օրն, գիշերն կ'սկսի, եւ
նժդեհին համար օտարութեան ձմեռն :
Ի՞նչ կը լինի պանդուխտն այդ մեծ քաղա-
քաց քաստին մէջ, ուր կ'լինայ որպէս յան-

դունդն մի վարդ որ եղերաց վերայ ծլել էր . . . :
Մի քանի տարի յետոյ իջեվանի մի անկիւնն
մի երիտասարդ կը մեռնի « պատն երեսին »,
որպէս կ'ըսէ ժողովուրդն իւր նկարագրիչ
լեզուով . բեռն կտորեց իւր հասակն նոճի,
բայց մանաւանդ սիրելոյն կարօտն կրծեց
իւր սիրտն, իբրեւ մի ծառի մէջ բուսած մի
որդ . պանդուխտն է որ կը մեռնի իւր չարա-
տանջ կեանքէն եւ մանաւանդ կարօտէն . ո՛հ,
երկու դրամ չկարաց քովէ քով բերել վճա-
րելոյ համար մի մուտք այն նաւին մէջ որ
այնչափ անգամ իւր առագաստից ծալքերուն
մէջ իւր սիրտն առած տարած էր : Բաց են
իւր պաղած աչերն դեռ զսիրելիս փնտռելով
դատարկութեան մէջ — մայր կամ հարս —
եւ սառ չրթունքն դեռ կ'այրին գոգցես համ-
բուրին կարօտով : Աւա՛ղ, ո՞ւր է մայրն, ո՞ւր
է հարսն, ո՛հ, ո՞ գիտէ . յուսահատք երկրի
վերայ իւրեանց հոգւոյ հատորքն վերստին
տեսնելէ, թերեւս յերկին են թռած անդ
սղառելոյ համար նոցա : Ա՛հ, թշուառու-
թի՛ւն . . . :

2

Ի՛նչ կրակոտ է սա սլատանին . իւր խոշոր աչերն հանճարի հուրն ունին . եռանդուն է եւ խոհուն . գիշերոյն ատողերն ունի իւր ճակտին վերայ եւ խոհքն մթին : Աղքատիկ է բայց հարստի զաւկին նախանձն կը գրգռէ : Գասարանի գրասեղանին վերայ , իւր ճակատըն , մի անդիմադրելի ձգողութեամբ , յինքըն կը ձգէ միշտ դաստիարակին աչերն . այդ սոսիճառ եւ լուրջ երկնքին վերայ մի սպառնայ կը կարդայ նա . մի մեծ բան կը նախազգայ այդ խարտեաչ գլխոյն մէջ : Ինչպէս ատուկաց անթիւ բազմութեան մէջ տնաք , որ մի կենդանի լոյս ունին եւ ինքնարուխ , յերկին ելած ամէն նայուած նախ ինքեանք կը գրաւեն , նոյնպէս անթիւ ուսանողներու մէջ մի անձանօթի հայեցուած զառաջինն կանգ կ'առնու այդ սլատանոյ դէմքին վերայ . մի դաւալտար է կենդանի , որոյ վերայ կը հանգչի ամէն միտք : Վսեմ հետաքրքրութիւններ ունի . ծաղկին ցողալից բաժակն նուազ անյադութեամբ կ'ըմպէ արփենի ճաճանչքն

քան այս մատաղ ոգին դասատուն խօսքն : Իւր տղայական խորհրդածութեանց մէջ մի նոր հոգւոյ բոյրն կ'զգացուի : Տղայ , կը սիրէ սլնուլ ի գեղեցիկն , եւ ճշմարիտն խիստ հաճոյքներ ունի իւր համար : Կ'զգամք թէ մի կաղնի կը բովանդակի այդ խոզկաղնոյն մէջ , թէ այդ արշալոյսն մի արեւ կ'ազգարարէ եւ թէ մի մեծ մարդ կայ այդ տղուն մէջ . « մի վսեմ տղայ է » , որպէս Շաթոպրիան կ'անուանէր զՀիւկօ մանուկ : Բայց աւա՛ղ , իւր հայրն աղքատ է . տղան տառնեւջորս տարեկան է . ինքն տկարացած է , թէպէտ դեռ երիտասարդ , զի կեանքն խիստ եղած է իւր համար , եւ մարդ չուտով կը ծըռի այդ բեռն տակ . մի նեցուկի պէտքն ունի . այլ հարկ է որ գոնէ տղայն սկսի իւր կեանքն շահիլ : Հրաժեշտ կուտայ պատանին իւր ուսումներուն . վարժարանին կը յաջորդէ կրօպին . մի գրքի տեղ մի գործւոյ վերայ կքած է , միտք չէ յղկածն՝ այլ երկաթ . այլ ամէն օր լած ձայնն թերթերու թղթատման եւ գրիչներու թղթին վերայ չիման խորհրդաւոր չունջն չէ , այլ մի՛ճին գոռիւնն սալին վերայ : Ի՛նչ անկուսն , խորտակու՛մն սալագայի , խաւարո՛ւմն աստեղ : Չանարգեմ ար-

հետոն , չանարգեմ աշխատութիւնն , բայց ամեն ոգւոյ մի գործ . մին նիւթոյ գործաւոր , միւսն՝ հոգւոյ . սմա՛ գործի , նմա՛ դըրիչ . միոյն երկաթ դարբնել , միւսոյն սիրտ յօրինել . միոյն՝ ձեռք լինել , միւսոյն՝ միտք : Աւա՛ղ , երբ հանձարն մեքենայ կը լինի . . : Եւ քանի՛ հանձարներ , որք կարէին իւրեանց շուրջն աստուածային լոյս մի ծաւալել , կը խաւարին սոստէս , կը կորնչին թշուառութեան անդնդոյն մէջ , կը ջախջախին կը փըշրին աղքատութեան ծանր երկանաքարին տակ : Ա՛հ , թշուառութիւն . . . :

Է

Կէս դիշերոյն մէջ երկինք մի անսովոր պայծառութեամբ կը փայլի արեւնագոյն . յուսահատութեան ձայներ կը լսուին . — հրդեհ՛ կայ . — բոցք՝ դժոխային բազմազլուխ ճիւղաղի մի իժախուր մաղերուն նման՝ կ'որրին վեր կը բարձրանան եւ կը լիզուեն եթերային կամարն : Մի հրեղէն դետ ողողեր է թաղն ողջոյն , կը վազէ մրմուռազին իբր վիշտոյ գալարուն . իւր առջեւէն կ'ընթանան արհաւիրք . իւր ժանիքն , իբրեւ թոյն , աղէտք կը ժայթ-

քէ իւր շուրջն : Անյաղթելի է տարրն անողոք . այր ու կին , մանուկ ու ծեր , ահաբեկ խուռնընթաց կը փախչին իւր առջեւէն նորա համայնածախ կատաղութեան յանձնելով իւրեանց յարկն ընտանի . ի մէն մի ախիթարթ տուն մի կը կործանի ահաւոր շառագնամբ , երջանկութիւն մի կը թռչի , ընտանիք մի կը փլի : Աղէխարչ գոչիւններ կը խստնին բոցերու մռնչիւնին հետ եւ մի քստմնելի համանուագ կը կազմեն . եւ այս գոչիւններուն մէջ ձայներ կան որ ի զուր « օգնութիւն » կ'աղաղակեն . — ա՛հ , թշուառներ են որ բոցերու հետ կը կուտին , եւ սակայն տարրն կայր եւ անսիրտ կը լափէ զայնս եւ կ'անցնի : Մի քանի ժամ յետոյ հրդեհն կը հանգչի սրպէս մի աշխարհակալ որ կը դադրի յոգնած այն աւերներէն ու մահերէն որովք իւր քայլերն նշանակեց : Աւերակաց դէզք եւ ծխաշունչ մոխրակայտք միայն կը մնան անտի որ մի գիւղ էր զուարթ . թշուառներու խումբեր , սգափետուր բուերու նման , կը տեսնուին աստ տնդ : Խառած քարացած են իւրեանց տանց մոխրներուն առջեւ . կը հարցնեն իւրովի թէ էր հոյն այդ ցասունն եղեռնագործ եւ թէ ինչմը , մինչ սրահ մի յառաջ ըն-

տանեկան յարկին տակ կը քնանային խաղաղ, անգէտք եւ երջանիկք, հիմայ իւրեանց գըլ- խոյն կը պահսէր մի տեղի հանգստեան . — ո՛հ, գէթ, երբ ընտանեաց հայրն կը նայի իւր բունազիրկ ճագերուն վերայ որ, տը- խո՛ւր, կը ճուան իւր չորս գին, ամբողջ գտնէր զնոսա . բայց, յտճախ, այդ մտխրա- կոյտք գերեզմաններ են նաեւ . . . : Ա՛հ, թշուառութի՛ւն . . . :

Ը

Սոփե է, ուրուական կրտսածեւ, որ կը պտտի սա քաղաքին մէջ, ձեռք ձեռքի տուած մահ- ուան հետ : Սո՛վ . բա՛ւ ահաւոր, արդեօք կ'զգա՞յ բովանդակ արհաւիրքն որ կայ այս անուան մէջ՝ նա որ չէ կրած երբէք քաղցի տանջանքն : Սնունդն հատած է քաղաքին, մի պատառ հացի կարօտն կը քաշեն ամէնքն . հարուստն այլ թշուառ է աղքատին չափ եւ իւր սոկիներուն մէջ կը մեռնի՛ սովալլուկ : Հալած մաշած ստուերներ են մարդիկ քան էակք կենդանիք, խոռոչացեալ աչերով եւ մե- ուելատիպ երեսով : Քաղցն անագորոյն աղիք- ներն կը զալարէ ու կը բզկտէ . ո՛վ զարհու-

րելի տանջանք . — ա՛հ, օգնութի՛ւն, հա՛ց . — այլ ի զուր, եւ ահա սոսկալի ջղաճգու- թեանց մէջ կը փչէ հոգին մի առոյգ երկտա- սարդ : Նօթի մանկանց ամբոխ մի կը պտտի փողոցներն ողբազին . եւ ի մէն մի քայլ կլյ- նայ մին ի նոցանէ : Հողն ամէլ, մօր անըս- պառ ծոցն այլ է չարցել, եւ օրրանին մէջ կը թռուի մանկիկն իրեւ մի բոյս ում կը զը- լանայ հողն իւր հիւթ, երկինք՝ իւր ցօղ : Եւ, աւա՛ղ, մայրն կը տեսնէ զայս եւ իւր սէրն — մայրենի՛ սէրն, այն անհուն եւ ամենակարող զգացումն — ապիկար է օգնել իւր զաւկին . կը ծռէ գլուխն նորա ճակտին վերայ եւ այլ չառնու վեր : Օ՞ր կը ծագի, գիշեր կուգայ . ո՞վ կը նշմարէ . խաւարամած աչեր իւրեանց ու բերանաբաց գերեզմանին մէջ տեղ արձանացած կը տեսնեն միայն Քաղ- ցըն « տժգոյն եւ անգութ », որպէս կը կոչէ Վոլթէր : Յաւազին հրածեշտներ կը լսին առ լոյս, առ կեանս, եւ յետոյ մի գերեզմանա- կան լուրթեան մէջ կ'սպառին ճիչ եւ հեծ : Ա՛հ, թշուառութի՛ւն . . . :

Թ

Առ ի՞նչ արդեօք տժգունեղէ լուսնակ .
 դող ի դող կը սահի արագ երկնից երեսէն եւ
 ամպոց ետեւ սքողիլ կ'սեղէ . — զի , բա՛բէ ,
 մի պատերազմի դաշտ կայ արիւնոզող , եւ
 ինչպէս շաղախէ իւր շողերն այդ արեան մէջ
 զոր մարդկային վայրագութիւնն թափեց :
 Գիշեր է . լաճ են ուրաց պայթիւնն , զըն-
 տակաց չչիւնն , սուրերու խօշիւնն եւ շեփոր-
 ներու շփնդն . մութն , իբրեւ մի պատան
 սեաւ , կը պատէ արեանց դաշան , ծայրա-
 կտուր եւ այլանդակեալ դիակք մի զմիով
 պտուկած են , ահեղ եւ քստմեկի . իւրեանց
 աչերէն դեռ վրէժ կը փայլատակէ : Մերթ-
 ընդ մերթ օրհասականներու հոնդիւնք եւ
 վիրաւորներու հեծմունք գիշերոյն լուսթիւնն
 ահաւոր կերպիւ կը վրդովեն — զի կան դեռ
 կենդանիներ որ կը թողուին դիականց մէջ
 իրրու մեռած — . ահա գիշակեր թռչնոց մի
 պար կ'իջնէ անյագ , եւ , անպատկառ , կը յար-
 ձակի այդ մարմնոյ վերայ . մին աչք մի կը
 փորէ , միւսն լեարդ մի կը կրծէ , մի ուրիշն
 արիւն կը խմէ , եւ վիրաւորն կ'զգայ անգղին

կտուցն որ կը ձեղքէ իւր կուրծքն : Աւա՛ղ ,
 ի՛նչ կատաղութիւն եւ սրայլի տղէտք . ան-
 հո՛ւն նախճիր , եւ այդ մեռելոց իւրաքան-
 ջիւրն , որ մի թիւ է անտարբերին համար ,
 իւր ետեւէն կը թողու մի ծեր մայր անխնամ
 կամ մի հարս ու զուակներ աննեցուկ : Եւ
 յետոյ , սլատերազմն սլայթումն է ամեն վայ-
 րագ կրքերու . մարդ մի գազան է , մի տարր
 կործանիչ , եւ այլ մի միակ զգացումն ունի —
 քանդել , սպաննել — . եւ ահա ուսմբն մի
 բոցածաւալ հրդեհ կը լուցանէ մի քաղաքի
 մէջ որ նստեր էր լռիկ ու անդորր . եւ խա-
 ղաղ զիւղերու վերայ , իբրու ամոք մարա-
 խից յանգս ցորենոյ , կը խուժեն հրոսակք
 արիւնարբուք . ջահ եւ սուսեր՝ կատաղած՝ ի-
 միասին կը գործեն . ծով մ'է բոցոյ , ծով մ'է
 արեան . բոցն արեան մէջ կը մարի : Ժամ մի
 յետոյ կ'անցնի հեղեղն աւերիչ : եւ սգատը-
 խուր լուսթիւն եւ ամայութիւն կան միայն
 այն տեղեաց մէջ ընդ որ անցաւ . փախտա-
 կանաց եւ առեւանդեալ կանանց եւ աղջը-
 կանց արցունքոտ աչերն ի զուր իւրեանց ե-
 տեւ հայրենի գիւղն եւ ընտանեկան հիւղն
 կը խնդրեն . — մի գերեզման են անհուն :
 Ա՛հ , թշուառութիւն . . . :

Ժ

Չուզեմ բազմապատկել աւելի այս տխուր պատկերներն . — բաւական վշտացուցի ազնիւ ունկնդիրներս . — շատ են , շատ , եւ բազմադիմի են երեւոյթք որոց տակ թշուառութիւնն կը տանջէ զմարդկութիւն : Դեռ կարէի ցոյց տալ մութ կողմերն պատկերին զոր գծել փորձեցի ի սկզբան : Բայց երկինք նորա դարմանն դրած է ի մեզ . — այն է Գութն : Գութ , զգացումն աստուածեղէն , ոգի երկնաթեւ զրկուած յաշխարհ ի նմանէ որ ձմերան քով գարունն եւ գիշերոյն քով տիւն ըրաւ , եւ որ ինքն լոկ զիտէ դաղտնիքն իւր գործերուն , զրկուած յաշխարհ թշուառութեան խաւարին մէջ երկնային միտիթարութեան ճաճանչներ արձակելոյ եւ ցաւոց բաժակին մէջ կաթեցնելոյ համար սիրտիանաց մեղրածոր շիթեր : Գութ , հրեշտակ անոյշ , որ յայց կ'եղնէ թշուառին , մերթ իւր ձեռին մէջ մի պատառ հացիկ ունենալով ի կարկառել առ քաղցն , մերթ մի պատառ ի ծածկել զլերկութիւն , մերթ մի բոժակ դեղոյ ի ցածուցանել զցաւ կամ մի բալա-

սան ի դարման վիրին , մերթ մի գիրք ի լուսաւորել զտգիտութիւն , եւ միշտ մի երկնայոյս ժպիտ իւր շրթանց վերայ , ժպլտ գլթութեան , ծիածանն այն հաշտութեան թշուառութեան ընդ երկինս :

ԺԱ

Գութ , մի այլ անուն Եղբայրութեան , մին այն եռակի ճառագայթներէն որ մարդկութեան ճակատուն շուրջն երանութեան պսակն կը յօրինեն , — Ազատութիւն , Հաւասարութիւն , Եղբայրութիւն : — Արդարութիւնն , որ յինքեան կը բովանդակէ Ազատութիւն եւ Հաւասարութիւն , այս' , շատ աղէտներ պիտի դարմանէ , քանի որ իւր արեւն բարձրանայ երկրի վերայ եւ իւր թագաւորութիւնն տարածի , շատ ուղղութիւններ պիտի բերէ բարիքներու դուամբին բաշխման մէջ , շատ անհարթութիւններ պիտի հարթէ , շատ մութերու մէջ՝ լոյս պիտի դնէ , շատ անկումներ պիտի կանգնէ , եւ կործանէ շատ դժոխոց դռներ զոր ընկերութիւնն շինած է իւր տակն , իւր ներքին խաւուց մէջ . բայց միշտ թշուառներ պիտի լինին ,

քանի որ ոք աւելի զորաւոր է քան զայլ, մին աւելի հանճարեղ քան զմիւսն եւ քանի որ հիւանդութիւն, հրդեհ, սով, ժանտախտ եւ մահ մարդկային սեռին չարաշուք ուղեկիցքն պիտի լինին իւր պանդխտութեան մէջ: Քանի որ աշխարհի վերայ արցունքը պիտի լինի, հարկ է զթութեան ժպիտն մարդկութեան երջանկութեան համար: Երջանկութիւն, ահա մի բան որոյ գաղտնիքն Աստուած թերեւս միայն այն արտասուաց կաթիլն մէջ դրած է զոր մի զթոտ աչք կը կաթեցնէ այլոյ թշուառութեան վերայ: Ո՛հ, եթէ գիտէին հարուստք թէ անձանթ հեշտութեան ի՛նչ գանձեր կան ծածկեալ այն դրամին մէջ զոր կը զլանան աղքատին եւ զոր այնպէս յիմարութեամբ կը նետեն հողմոյն . . . : Գութն մի եւ թերեւս միակ պայմանն է երջանկութեան, եթէ երբէք կարէ մարդ երանութեան ակնկալել արեգական տակ . գո՛ւթ, զոր կրօնքն մի քաղցրագոյն անուամբ կ'անուանէ—Սէ՛ր—, քոյր Հաւատոյ եւ Յուսոյ . խորին եւ խորհրդաւոր բառեր, —Հաւատալ, յուսալ եւ սիրել, — եւ ի՛նչ այլ պէտք աւելի մարդկային էակին համար որպէս զի զուարթ քայլն ու անցնի կենաց մէջն: Սիրե՛լ, բաղ-

մաղատիւն իւր էութիւնն, յայլս ապրիլ, այլ սրտերու մէջ բաբախիլն զգալ իւր սրտին, լալ այլոց հետ, բայց նաեւ երջանիկ լինել այլոց երջանկութեամբ: Սէ՛ր, ի՛նչ վսեմագոյն տեսարան երկրի վերայ որ երբ սէր ունի թերեւս այլ երկնից նախանձեւոյ ոչինչ ունի . եւ ո՞ւր աւելի հեշտիւ կ'ակնարկէ Յաւիտենականն եթէ ոչ մի խշտեկի վերայ ուր Գրութեան Քոյրն կը դարմանէ վիրաւորեալն զոր պատերազմի դաշտէն ժողովեց: Սիրոյ՝ գթոյ է միայն մի ընտանիք գործել զմարդկութիւն եւ զաշխարհ՝ մի դարախտ ուր ամէն փուռ վարդ է եւ ամեն ցո՛ղ՝ մարգարիտ:

ԺԲ

Ո՛հ, հարուստնե՛ր, միթէ երջանիկ էք դուք ձեր ճոխութեան եւ հեշտութեանց մէջ, երբ աղքատն կը կողկողի ձեր սեմոց վերայ . այդ ծիրանեփրփուր բաժակին մէջ չզգա՞յք թոյնն որ կը խառնի յայն՝ թշուառին արցունքին հետ . ինչպիսի ներդաշնակութիւն մի կը յորինէ երաժշտութիւնն ձեր ականջին այն հեծութեան ձայներուն հետ խառն զոր թշուառութիւն կ'արձակէ ձեր շուրջն . երբ

Ղազարոս ձեր դրան առջեւ կը հեծէ նօթի ,
 քնչպէս ձեր կոկորդէն վար կերթայ հացն եւ
 քնչպէս այդ պնակներն արիւնալից չերեւին
 ձեզ : Տիկնայք փափկասունք , երբ մուշտակ-
 ներու մէջ փաթթուած՝ գեղեցիկ բոցին առ-
 ջեւ որ վառարանին մէջ կը գոռայ եռանդուն՝
 մի օրօրուն աթոռի մէջ կը ձօճիք հեշտիւ , չը
 սարսույք յանկարծ մի ցուրտ սարսուռով երբ
 մտածէք թէ քանի ֆօզէդներ դուրսն օդին
 մէջ կը զոփան իբրեւ հէք ծաղիկ ցրտահար .
 եւ երբ կը պարէք արբչիւ ծաղիկներու , չը-
 ղարչներու , լըսերու եւ հայելիներու մէջ-
 անդ եւ մի թաւապատ յատակի վերայ ,
 գետնին տակ չլէք ստորերկրեայ աշխար-
 հի մի լացն ու կոծն , եւ ձեր ոտներ չսառնին
 ընդարմացեալ . ինչ , միթէ երջանիկ էք
 դուք . — իցի՛ւ լինէիք . . . բայց եթէ սիրտ
 ունիք , չէք . եւ եթէ չունիք , դարձեալ չէք ,
 զի երջանկութիւնն մի զգացումն է եւ քար
 սրտեր զգացումն չլարեն ունենալ . բայց թէ
 զգայիք իսկ երջանկութիւն , քանիօ՞ն պիտի
 աճէր այն երբ այդ հացալից սեղանէն մի
 փուր խնար նօթիին բերնին մէջ , երբ այդ
 հրալից վառարանէն մի կրակի կոտոր տաք-
 ցընէր աղքատին ցուրտ խցիկն , եւ երբ այդ

սակելից քսակէն մի դանկ ուրախութիւն
 տայր մուրիկին , քանզի չուռն՝ զոր կ'սփո-
 փեմք՝ կուտայ մեզ փոխարէն բարերարու-
 թեան վսեմ հեշտութիւնն , եւ միթարեալ
 տառապելոյն սրտէն յերկինս պացող օրհնու-
 թիւնք՝ երկնային շնորհաց ցօղերու փոխուած՝
 կը սեղան մեր գլխոյն վերայ . . . :

ԺԳ

Երկարեցի , կ'ուզեմ յանդ հանել :

Տիկնայք եւ Տետրք , մի ժողովրդեան մէջ
 այնքան աւելի քաղաքակրթութիւն կայ որ-
 չափ դուք կայ . սէրն դերազոյն յաղթա-
 նակն է քաղաքակրթութեան . հարբէ՛լ՝ երբեք ,
 ահա երբեքն փիլիսոփայութեան . յայն պարտի
 ընթանալ քաղաքակրթութիւնն , եթէ չուզէ
 վերստին ի բարբարոսութիւն դառնալ . միշտ
 նուազ չարիք եւ միշտ աւելի բարիք եւ աւելի
 ընդհանուր . ահա՛ « յառաջդիմութիւն » բա-
 ռին բուն իմաստն . Գրիտտոնէութիւն մի յա-
 ռաջդիմութիւն է . յառաջ քան զինքն եղող
 կրօնից անուածք ծարաւի էին մարդոյն ար-
 եան . ջոկերու բաժանումն կը նուիրագործէր
 բրահմանութիւնն . Գրիտտոս մարդկային եղ-

բայրութեան գերագոյն Առաքեալն է . իւր
 քիրքն սիրոյ օրինագիրքն է . սէ՛ր , այս բա-
 ւճն կը համառօտէ կրօնից վեմամբոյնն — քը-
 րիստոնէութիւնն : Եւ միթէ մեք քրիստոնեանց
 եմք , միթէ մեք ի քաղաքակրթութիւն
 կերթամք , մեք որոց մէջ մի միակ գթութեան
 ընկերութիւն իսկ կը պակսի եւ որոց
 մի միակ բարեգործակոն հաստատութիւնն
 ա՛յնքան դժուարութիւն ունի ապրելոյ .
 ի՛նչ , միթէ մեր մէջ թշուառութիւնք չկան ,
 եւ ո՞ր անգգ յերկրի յորում աւելի արիւնտտ
 վէրքեր լինին եւ աւելի արցունք քան մերն :
 Եւ սակայն յաճախ չուառին ողբն , անտէ-
 րին լացն , սովաբեկին հեծն , հրկիզելոյն
 կոծն , պանդխտին հառաչն եւ հարստահա-
 րելոյն բողբոքն ի զո՛ւր կը բախեն մեր սրտից
 ժայռ պատերն . չարժիմք : Ի՛նչ հեռաւո-
 րութիւն մեր մարմնասպաշտ տիկիւններէն ցեւ-
 րոսպացի Քոյրերն գթութեան , այն վսեմ ազ-
 ջիկներն , անձնուիրութեան հրեշտակներն ,
 մեր անձնասէր հարուստներէն մինչեւ Ռիպո-
 տիներ եւ Ջարիֆիներ , եւ մեր անձնգիր եկե-
 ղեցականներէն մինչեւ Սէն Վէնտան ար Բօ-
 լէր . (պատի՛ւ սակաւաթիւ բացառութեանց
 զոր ունեցած եմք եւ ունիմք) : Մեր մէջ ,

Երբ տիկիւնն գիտէ « գեղեցկանալ առ գթու-
 թեան » , ըստ գեղեցիկ բացատրութեանն
 Անայիս Սեկալայի . Երբ գիտցել է իւր ժը-
 պիտքն յոսկի փոխել աղքատին ձեռաց մէջ
 եւ մի պարահանդիսի մի կրօնական գործոյ
 սրբութիւնն տալ . ե՞րբ զգացել է հարուստն
 որբերու հայր լինելոյ հեշտութիւնն կամ մի
 աղքատիկ պատանւոյ նպաստելոյ իւր բարո-
 յական էութեան զարգացման մէջ , եւ ե՞րբ
 ունեցել եմք Միրիէլ Եպիսկոպոս , խոնարհ
 պաշտօնեայ աղքատին : Մեր զգացումներն
 ո՞րչափ պէտք ունին ազնուանալոյ , մեր հո-
 գին ո՞րչափ պէտք ունի սիրոյ : Եթէ խոնարհ
 ձայնս կարէր լսելի լինել , մի ընդարձակ
 գթութեան ընկերութիւն կ'առաջարկէի ազ-
 գիս , որ ամենուրեք թեւեր ունենայր՝ ժո-
 զովելոյ համար ողորմութիւնն եւ կարկառե-
 լոյ առ թշուառութիւնն , մի ընկերութիւն
 որ արձագանգ տայր ամեն ձայնի որ « զը-
 թութիւն » կ'աղաղակէ : Ս.յս ընկերութիւնն
 մի վսեմ քոյրն կը լինէր Արարատեան եւ
 Հայ-Պրական ընկերութեանց , լոյս եւ սէր
 ի միասին կը տեղային Հայաստան ժողովրդ-
 դեան վերայ :

Գ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ Ն

Ե Ի

Գ Ե Ղ Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ք

Ա Ր Տ Ա Ս Ա Ն Ե Ա Լ

Ի լսարանի Ընթերցասիրաց Ընկերութեան Օրբագիւղի

1878 Ապրիլ 24

Ա

Տիկնայք եւ Տեարք, ինչ որ այլ ասեն նիւթապաշտք, մարդն ամէն բանէ յառաջ մի հոգի է. յինքեան մարմնոյ կեանքն ստորագասեալ է հոգւոյ կեանքին, եւ գործարանք հոգեկան կենաց արտայայտութեան մի միջոցն ու գործին են: Ստուգիւ մի խորհրդաւոր եւ սերա հանգոյց ուժգին եւ կնճասոց կապած է ոգին եւ նիւթն մարդոյն մէջ, բայց մարդն կ'զգայ յինքեան ուրոյն եւ առանձինն այս կրկնակի կեանքն. գոգցես կրկին էւեր կ'ապրին ի նմա, որք իւրեանց առանձին պէտքերն, սնունդն, հաճոյքն եւ ցաւերն ունին, առնչակից միմեանց հետ, բայց տարբեր յիրերաց եւ երբեմն իսկ ընդ դիմամարտ: Ո՛վ կը խորհի թէ կ'ապրի առտեւոյ, ննջեւոյ, հագուելոյ, զգայորանայ

պիտոյքն գոհացնելց համար . այս ամէնն
անշուշտ կարեւոր է սալրելց համար , բայց
կենաց նպատակն չէ , նորա պայմանն է ան-
հրաժարելի այս աշխարհի մէջ . եւ ո՞վ չէ
ունեցած այնպիսի վայրկեաններ ուր , նիւ-
թըն՝ իւր անողոք եւ տաղտուկ պահանջում-
ներով՝ խոչընդոտն տեսնելով իւր հոգեկան
կեանքի ամենէն ազնիւ վայելմանց եւ ձըզ-
տումներուն , չէ փափաքած մի ողի , մի ի-
մացականութիւն լինել զուտ ու աննիւթ ,
զերծ մարմնոց կապերէն , եւ խորհիլ միայն
եւ միշտ , զգալ միայն եւ միշտ . . . : Ամէն
ոք կը մերկանայր յօժարակամ այս պատեա-
նըն զոր մարմին կ'անուանեմք , եւ որ լի է
տկարութիւններով , դձձութիւններով , ախ-
տերով , ընդերկրաքարչ եւ յամուտ աննչերով ,
եթէ աշխարհի վերայ մարմնոց եւ հոգւոց
բնակակցութիւնն մի օրէնք չլինէր հարկա-
զրուած մեր վերայ մի գերագոյն իմացակա-
նութենէ , եւ եթէ մարմնոց կեանքն կարե-
ւոր չլինէր հոգւոց կեանքին — գէթ մի ժա-
մանակի համար , քանզի մարդն բնազգումն
ունի մի անդրգերեզմանական գոյութեան
ուր հոգին պիտի սալրի իւր յատուկ կեանքով ,
ազատ , երջանիկ իւր զգերի ձերբազատ ,

տեսնելով անքօղ զճշմարտութիւն եւ սիրելով
զգեղեցիկն աննշանակ : Ամենուրեք բնու-
թեան մէջ զօրութիւնն կապուած կը տեսնեմք
նիւթոյն հետ , բայց նիւթն չէ զօրութիւնն ,
Աստուած կեանք դրած է յամենայնի , եւ նիւ-
թոյ ձեւոյն տակ բացատրած իւր կարողու-
թիւններէն եւ խորհուրդներէն մին . նիւթն մի
ձեւ է միայն , յայտարար եւ նշանակ մի զօրու-
թեան , մի գաղափարի զոր Աստուած ուզած է
դնել ի նմա . հանքերէն սկսեալ մինչ ցմարդն ,
ամեն ձեւոց տակ մի զօրութիւն , մի օրէնք ,
մի կեանք կայ ծածկեալ որ ձեւն չէ , բայց
այնու կը յայտնուի մեզ . ո՞վ շօշափեց զօ-
րութիւնն , ո՞վ հաստտեց օրէնքն , ո՞վ տե-
սուա կենաց գոյնն : Բայց մի տիեզերական
եւ աստուածային օրէնք կայ , այն է յստաջ-
դիսութիւն : Յաւիտեանական ուզած է այս
օրէնքն նշանակել իւր գործոյն մէջ . եւ ան-
հաւատար կերպիւ ու աստիճանաբար իւր ո-
գին սփռած է բնութեան վերայ , կազմած է
նա իւր ձեռակերտքն . ջերմութիւնն ու հիւ-
լէական ձգողութիւնն անշուշտ մարմնոց վե-
րայ՝ կեանք կը լինի բուսոց մէջ , շարժումն՝
զգայութիւն եւ բնազգմունք անասնոց վե-
րայ , եւ խորհուրդ , զգացումն եւ կամք

մարդկային էակին վերայ : Մարդն ամէն բանէ աւելի կը բացատրէ զԱստուած , ամէն բանէ աւելի կը ցոլացնէ գերագոյն իմացականութիւնն . աւելի մեծ է ի նմա սաստուածային տարրն , աննիւթականն աւելի բարձրագոյն , աւելի երկնային . իմացական եւ ազատ էակ մի է նա . իւր Արարչին պատկերքն սրտշակի եւս կը կրէ յինքեան . ի մի բան, նա մի հոգի է զխտակից ինքեան , կարող ճշմարտին ծանօթութեան , բացարձակին եւ անհունին ըմբռնման , գեղեցկին սիրոյն եւ առաքինութեան : Եւ այս է որ կ'որոշէ զինքըն այլ կենդանիներէ եւ արարչութեան սանգըլին վերայ մի գերագոյն աստիճան կը նշանակէ նմա : Մարդն զրնութիւն Աստուծոյ հետ միացնող վերին օղակն է :

Ըսի արդէն , մարդոյն կեանքն հոգեկան է մանաւանդ . իւր կենաց էական երեւոյթներն են խորհուրդ , զգացումն ու կամք , այսինքն ինչ որ կայ ամենէն աւելի աննիւթական . գաղափար , սէր եւ տոեղութիւն , ուրախութիւն եւ վիշտ , յօժարութիւն եւ դժկամակուրթիւն , աշն տարերքն իւր հոգեկան գոյութեան : Ճշմարտոն , այս է իւր մտաց ազնուագոյն սնունդն . գեղեցկին, այս է իւր սրտի սիրե-

լադոյն հաճոյքն . բարին , այս է իւր կամաց գերագոյն առարկայն : Այս' , ստեղծուած է ճշմարտան ճանչելոյ , գեղեցկին վայելելոյ եւ բարին գործելոյ համար , եւ այս միջոցներով ձգտելոյ անդուլ 'ի կատարելութիւն որ նպատակն է իւր կեանքին , զի յառաջագիւտութեան օրէնքն կը շարունակէ մարդոյն մէջ , եւ մարդն մի կատարելագործելի էակ է : Ոգի 'ի մարմնի , հարկ է իւրեան թափանցել ոգւոյն որ կայ ամէն նիւթոյ տակ , զօրութեան սր կայ ամեն ձեւոյ տակ . քահանայ բնութեան, ընթեռնուլ ճգամբ արարչութեան մատենին մէջ Արարչին գաղափարն , եւ տակաւ բարձրանալ ընդընթացելով իւր իմացականութեան հորիզոնն, իւր կեանքի շրջանակն , եւ գաղափարէ ի գաղափար , ճշմարտութենէ 'ի ճշմարտութիւն սուսանիլ վերահալ , ո՞ գիտէ յո՞ հասնելոյ համար , զի չկարեմք հեռաւանդ այն նպատակն վե՛սմ , զոր ստուածային մասնն օճհմանած է բարոյական աշխարհի սոյն մըջաընջենական շարժման :

Աստ իմ նպատակն 'ի սոյնքար մանել չէ՛ ամեն դարուց Եգիպտոսներու մահամբոյր վարդապետութեան դէ՛մ . բայց հարկ էր սսել զայս ամեն , Տիկնայք եւ Տեարք , անցնե-

լէ յառաջ իմ նիւթոյն. զի գեղեցիկն հասկա-
նալոյ համար հարկ է հասկանալ հոգին, եւ
նոցա համար որք սչինչ կը ճանչեն անդր քան
զնիւթն՝ չիք գեղեցիկ՝ այլ միայն հաճոյք
զգայական, ինչպէս չիք բարի՝ այլ միայն շահ,
ինչպէս չիք բան՝ այլ միայն փորձ, ինչպէս չիք
Աստուած՝ այլ միայն զիպուած կոյր եւ ան-
գիտակից :

Բ

Ի՞նչ է գեղեցիկն. — Հարցումն տարօրինակ,
գոգցես. զի ամէն օր, ամէն վայրկեան ՚ի ան-
օրէ կամ ՚ի լուր մի առարկայի որ կը յուզէ
զմեզ կամ կը յովշաակէ՝ կը գոչեմք «զի՛
գեղեցիկ» : Գեղեցիկն, ո՞վ չզգայ զայն, երբ
տեսնէ մի կոյս նրբահասակ՝ ոսկեկեր եւ
աստղաբիր, մի պատանեկան դէմք կայտառ
զոր կը շրջանակեն սեաւ գանդուրք եւ կը
լուսաւորեն հանճարալիր աչկունք, մի մանկիկ՝
մօր բնոյն վերայ բուսած ծաղիկ, կամ մի ա-
տլզարդ ծերունի վեհափառ. երբ տեսնէ մի
գեղարաշ նժոյգ օղապար, կամ լսէ մի թռչ-
նոյ երգն յանտառին, կամ զիտէ խաչինքն
ճարակաւոր ընդ մարգ, երբ նկատէ ծաղկե-

հիւս պատմուճանն զոր կ'զգենու գարուն՝
դչնոյն բոյրերու եւ շողերու, կամ անտառն
որոյ ստուերք են խորհրդաւոր, եւ առուակն
արծաթի յոր կը կախին լուսնոյ վարսքն ոս-
կեթել. եւ կամ երբ աշուն — կոյս հիւճեալ —
մի մելամաղճատ վերջալուսոյ մէջէ կը նայի
տխուր իւր դեղնած տերեւներուն որ կը
թափթփին տակաւ իւր ոտից տակ եւ որք
թուին լինել իւր յոյսքն եւ երա՛զք վաղան-
ցիկ : Ո՞վ չզգայ գեղեցիկն, երբ կը տեսնէ
հաւատացեալն ի ծուներ որբավայրին նուիրա-
կան սեմոց վրայ, մի մօր խանդաղատանքն
իւր զուկին վերայ որ կախուել է ստինքէն,
տարփանքն երկուց տարփածուաց որք գոգ-
ցես յիրեար միայն ապրին, եռանդն զինուո-
րին որ զուարթ կը նուիրէ իւր կեանքն հայ-
րենեաց արեւուն, այրին որ ամշկոտ եւ գաղ-
տագոյլ կը նետէ լուսնոյն գանձանակին մէջ
կամ թէ մի մանուկ որ մի պատառ հաց կը
կարկառէ մուրացիկ ծերոյն որ կ'օրհնէ զնա :
Գեղեցիկն, ո՞վ չզգայ զայն, երբ մի վեհ ճըշ-
մարտութիւն, իբրու լուսոյ ճառագայթ, կու-
գայ յանկարծ, մեր մտքի քօղն պատուելով,
մի անձանօթ հորիզոն պարզել մեր առջեւ,
կարգաւ տալ մեզ բնութեան գաղտնիքն, թա-

փանցել արարչութեան ներդաշնակութեան եւ լուծել իմաստն մի այլ տառի 'ի տառիցն որովք Աստուած իւր կամքն ու իմաստութիւնն գրել է ի տիեզերս :

Այս ամէնն գեղեցիկ է, զի այսպէս կը դատէ մարդկային բանականութիւնն եւ այսպէս կ'զգայ սիրան որ կը յուզի, կը գորովի, կը խանդաղատի, սիրով եւ զմայլմամբ կը համակիր այս առարկայից ի տեսիլ կամ ի լուր :

Գ

Բայց մի բարձրագոյն աստիճանն կայ գեղեցկին որ մի մելամաղձոտ եւ ահախառն հիւսցումն կ'ազդէ հոգւոյն, որ իւր մեծութեան եւ բարձրութեան ներքեւ կ'ընկճէ կը սլակուցանէ զմարդկային միտքն եւ անհունին դաղափարով՝ զոր սովոր է զարթուցանել՝ կը վերացնէ կ'ապշտէ զհոգին, եւ զոր մարդկային լեզուն կ'անուանէ մի այլ անունով, այն է վսեմ : Վսեմ են Մասիս, Կաւկաս, Էլվէնա, Ալպք, Հիմալայա իւրեանց յաւիտենական անդնդամուխ խաւսօք, ամպոց եւ ամպրոպաց գօտիով, եւ երկնածրար դագաթամբք որոց վերայ կը

կրեն գողցես եթերաց գմբէթն լայնածիր իբրու սինք հսկայածեւք այն անհուն տաճարին զոր աշխարհ կը կոչենք . վսեմ է ծով ծայրածաւալ, անեզրութիւն տարածեալ մի այլ վսեմ անեզրութեան տակ որ իւրեան նման իւր անդունդքն ունի եւ կոհակներն . Ովկէան եւ Նրկին . երկու խորութիւնք, երկու անձանթք . միտքն կը մկրտի կը ցնորի ապշեալ՝ երբ միոյն ամպոց եւ միւսոյն ալեաց մէջ կը թափառի՝ հո՞ծ ու խիտ իբրեւ մի անհուն ճակատու կնճիւռք որ խոհեր կը ծրարեն . վսեմ է գիշեր իւր մթութեան վերարկուով, աստեղաց սսակով եւ լուին ու խորհրդաւոր ժամերովն զոր կը գլորէ, լուրջ ու ծանր, իբրեւ համբի մի հատեր : Վսեմ է Սոկրատ երբ իւր գերեզմանին եզրն նստած՝ մահուան բաժակն ի ձեռին՝ ժմտագին կ'իմաստասիրէ զանմահութենէ հոգւոյ . վսեմ է Կաստն որ կը մեռնի ազատութեան վերայ չսպրեւոյ համար . վսեմ է Ժան տ'Արք իւր խարուկին բոցերուն մէջն՝ փայտեայ խաչն ի ձեռին եւ Գաղիոյ անունն ի չրթունա . վսեմ են մարտիրոսք իւրեանց կոսկարայից վերայ . վսեմ է Գրիստոս ի Գողգոթայի ուր կը մեռնէր մարդոց վրկութեան համար եւ կը նե-

րէր իւր թշնամեաց . — վսեմ է քրիստոնէութիւն որ կ'ուսուցանէ սէր փոխարինել ատելութեան եւ օրհնիք՝ անիծից . վսեմ է գութ երբ մի բոցածաւալ հրդեհի մէջ կը նետուի դուրս բերելոյ համար անտի՝ կենաց վասն-գով՝ մի մանկան օրօրոց զոր բոցք խանձրած են կիսով : վսեմ է կալիլէսոներու , Նիւթըններու , Քլարկներու գիտութիւնն երբ ցոյց կուտայ մեզ միջոցն անսահման ոգեւորեալ մի մշտնջենական եւ անհուն սրտով , որոյ շրջանք եւ մանուածք են անվերջ , յորում աշխարհներ աշխարհներ չքաղիր ամբօխով կը դառնան այլ աշխարհաց՝ արեգականց շուրջն , որք նոյնպէս բոլոր այս արեգականց գունդով հիւ կուգան այլոց շուրջն , եւ այս անեզրութիւնն աշխարհաց կը սրբէ դաշնակաւոր շուրջ մի կեդրոնի , մի զօրութեան , մի ոգւոյ որ կը կենսաւորէ այս մեծ ամբողջն եւ օրոյ լոկ գաղափարին առջեւ կը չքանայ մարդոյ միտքն երբ իւր շրթունք կը թօթովին դալգօջազին զանունն Աստուած :

Դ

Բայց հարկ է հարցումն մի ընել աստ . — Ի՞նչ յարաբերութիւն այս այլեւայլ կարգի գեղեցկութեանց եւ վեհմութեանց մէջ . ի՞նչ նմանութիւն Ֆիլիքական , մոտաւորական եւ բարոյական իրաց եւ երեւութից մէջ . ի՞նչ առնչութիւն մարդկային դէմքին , ծաղկին՝ սառուակին , ճշմարտութեան եւ առաքինութեան մէջ , լերան , ովկիանու , զիւերոյն , դիւցազնութեան եւ երկնից մէջ , եւ էր միեւնոյն անուամբ կ'անուանեմք յիրերաց այսքան տարբեր իրեր . ի՞նչ միութիւն , ի՞նչ նոյնութիւն կը գտնեմք ի նոսա . ի մի բան , ի՞նչ է նոցա կապն եւ սրբէս կը սահմանի գեղեցկութիւն : —

Գեղեցկութիւնն , ի՞նչ ձեւոյ տակ ալ լինի , մարդոյն համար մի գաղափար է պնխու ու վեհ եւ մի զգացումն հոգեհաճոյ եւ սրտա-յոյզ . ուստի եւ բուն գեղեցկութիւնն է բարոյական , գաղափարական գեղեցիկն . Ֆիլիքականն այնու լոկ գեղեցիկ է զի մի գեղեցիկ գաղափարի կամ զգացման ձեւն ու

բացատրութիւնն է : կ'ասէի սրահ մի յառաջ,
բնութեան մէջ նիւթն ձեւն է մի զօրութեան,
սրահարանն մի ոգւոյ, խորհրդանշանն մի
գաղափարի . մարդն կը կարգոյ այդ գաղա-
փարն, եւ երբ բանն կը հաճի ընդ այն եւ
սիրան կ'զգածուի անտի, կը կրէ մի ակորժ
եւ հեշտ տպաւորութիւն, ահա՛ գեղեցիկն
գաղափարն ու զգացումն, որ միանգամայն
ծնունդ կ'առնուն մտոց եւ սրտի մէջ, զի
գեղեցիկութիւնն ոչ միայն կը դատէ մարդ
եւ կ'ըմբռնէ բանիւ, այլ եւ կ'զգայ եւ կը
վայելէ սրտիւ, եւ արդէն, որպէս կ'ասէ մի
մեծ բանաստեղծ, « ոչինչ այնպէս լաւագոյն
կը հասկանամք սրպէս զայն զոր լաւագոյն
կ'զգամք » . եւ այս նախախնամութեան մի
նախահոգ եւ խնամուն հնարքն է . մարդն,
խնցական էակ, գաղափարով եւ ճշմար-
տութեամբ սնանելոյ, տակաւ զարդանալոյ
եւ ազնուանալոյ ճակատագրեալ, չճգտէր
թերեւս առ ազնուական գաղափարս եւ առ
վեհ ճշմարտութիւնս՝ եթէ իւր սիրան՝ նոցա
հրապոյրէն շարժեալ եւ խանդավառ՝ չմղէր
զնա՝ — Այսպէս ամեն ճշմարիտ գեղեցիկութիւն
հոգւոյն հետ կը խօսի, հոգւոյն կը թափան-
ցէ, հոգեկան է . մի է, թէպէտ բազում են

ձեւք որոց տակ կը յայտնուի : եւ չմոռնամք
ասել, գեղեցիկն գաղափարն մին է այն բա-
ցարձակ՝ արեղբարեական եւ ընդարոյս գաղա-
փարներէն, որոց գումարն մարդկային բանն
կը կազմէ, այսինքն այն ջաշն զոր վտառժ է
ի մեզ յաւիտենական խնաստութիւնն : Թող
չուարկին մեզ Հողէնդողներու Աստղիկն,
վայրենեաց ճաշակներն, որք անհեթեթ ձե-
ւերու տակ կ'ըմբռնեն եւ կը ներկայացնեն
զգեղեցիկութիւն . թէ մարդկային հոգին ու-
զեմք դատել վայրենեաց կարողութիւններով՝
կարի կը սխալուիք եւ անտես ըրած կը լինիք
յառաջդիմութեան օրէնքն . որպէս չափահաս
մարդոց կարողութիւնք չկարեն գատուիլ
մանկան կարողութիւններով, նոյնպէս եւ
քաղաքակրթեալ ժողովրդոցն վայրենեաց հան-
դամանօք . խողովոյինն ինչ գաղափար կարող
է տալ մեզ երկնամբարձ՝ հաստաբուն եւ ա-
ճումնաձիգ կաշնուոյն վրայ . դիտեմք մար-
դըն ինչպէս ըրած է զնա յառաջադիմու-
թեան օրէնքն . սերմն յամենեոին է, բայց
ոչ յամենեւին հաւատարապէս աճած եւ զար-
գացած : Դառնալով մեր գաղափարաց կար-
գին, կը կրկնեմ, բուն եւ ճշմարիտ գեղեց-
կութիւնն լինելով գաղափարականն, խոհա-

կանն , քիչից ական աշխարհի աւարկայք եւ երեւոյթք այն աստիճան գեղեցիկ են որչափ աւելի գեղեցիկ է գաղափարն՝ խորհուրդն զոր կը սարունակեն յինքեանս , կամ զոր կ'ընծայենք նոցա , քանզի անցնելու որ իւր գաղափարներով կը գլտէ զբնութիւնս եւ առաւել կամ նուազ ինչ քան զայլ ոք կը գտնէ ի նմա : կեանքն , այս , սխուռած է յընդհանուրս . ամէն ինչ կ'ապրի , իւր յատուկ կեանքն ունի այսինքն իւր ոգին , թերեւս իւր էան , կ'սպճեն սկսեալ յորում կայծն կը թաղչի մինչեւ մարդկային մարմինն յորում հոգին կ'օթեւիւնի .

«Յիրաւի իսկ քերես ի միջոցի անհունութեան ,
Յամենայնի՛ որ արժի՛ է հոգի ինչ կեցողանութեան .
Թերես շողող այս ասեղի՛ ըզ սեր զլիովմ ցիր եւ ցանք ,
Արեգակունք են կենդանիք եւ ոգեկիր գունդ՛ բոցեղէնք .
Թերես ովկէան որ զափունս իւր բախէ կոծէ զսոսկացեալս
Ջոյգ ընդ ալեացն անագնագոյ՛ գլէ ոգի ինչ զայրագին .
Թերես օգս այս խնկաբոյր յերկին ինչ սուրբ քերեսալաց
Իցէ ոգի ծիւանուտ յերկնապայոյս ի քես քերես .
Թերես ակն ինչ իցէ թիւ նանանխափիւռ եւ լուսալիւ ,
Գիբեր՛ էակ չհնաղագեղ՛ բբացն արկեալ ֆոզ սեւաբոյր .
Եւ , ի նակիրն բան , ի յերկինս , եւ ի յերկի , լ'ամենուրեք ,
Բնանն իցէ մսաւոր , համայն շնչէ : եւ է Սասուած . (1)»

(1) Տես «Առաջին Տերեր» , Ման Սոկրատայ (Թարգմ.) , Երես 79 :

ասել կուտայ Լատարթին Սոկրատայ իւր կենաց վսեմագոյն պահուն մէջ : Համաստուածեան լինել չկամիմ , տիեզերքն արարած եւ արարիչ ընդունել , ինքն ինքեան պատճառ եւ արդիւնք , զկստուած նոյն դնել իւր գործոյն հետ . Ստեղծողն իւր գործէն վեր է եւ զստ ի նմանէ , կը տիրէ նորա վերայ . բայց միանգամայն իւր գործոյն մէջ է որ զինք կը ցուպցնէ իւր մէն մի մասնկան մէջ եւ ոգեւորեալ է արարչական մտածութեամբ , որպէս մի արուեստական երկի մէջ կ'ապրի հանճարն որ ծնաւ զնա . տեստանելոյն տակ կը ծածկի անտեսանելին , անցաւորին ու կորըստականին տակ անանցն ու անմահն , հունաւորին տակ անհունն : Բովանդակ բնութիւնն մի մատեան է բիրթթերթեան , ուր կոչուած է մարդն հեզել եւ ընթեւնուլ . այսպէս ամէն կակը մէն մի տառք են , մէն մի բառք , այսինքն մէն մի խնաստի պատկերք : Բայց , նաեւ , մարդն կը սիրէ իւր իսկ կենաց արտայայտութիւնն տեսնել բնութեան մէջ , իւր զգացմանց , իւր խորհրդոց , իւր հոգւոյն այլեայլ վիճակներուն նկարն : Վարդի ցօղաթուրմ կոկոնն իւր ցօղոնոյն վրայ եւ չիկնոտ արչալոյսն հորիզոնին՝ կը սլտակերեն

մանկութիւնն իւր անկեղծութեամբն ու շնորհօք . — վարդապարտիկի սոխակին սիրածայն երգոց մէջ իւր զգացմանց մի արձագանգն կը դանէ սիրահարն , կամ նրբահասակ եւ ըսպիտակ շուշանին վերայ կը տեսնէ այն անբիծ ու նազելի կոյսն զոր կը սիրէ , եւ այդ զեփիւսն նորա շունչն է խնկարոյր որ կուգայ փայլալայելով անցնիլ իւր ճակտի վերայէն՝ երազներ սփռելով սիրահէշտ . — տես , սա կինն մայր է եւ զմայլմամբ կը դիտէ թռչնոց մի բունիկ ուր մայրն ճարակ կուտայ իւր ճագերուն անխտիր . այդ բոյնն պտտիներն է իւր տան եւ միեւնոյն սրգեգորով հոգւոյն ջերմութեամբ առք կ'զգայ տունն եւ բոյնն . — ինչ քաղցր է երազել սա ծառայն շուքին տակ . այդ ծառն գեղեցիկ է , երբ իւր հովանաւոր թեւերն ապուէն կ'ընծայէ թռչնոց եւ տապոյն դէմ ինձ . մի էակ կը թռի լինել զըթափրա , եւ մինչ իւր տերեւք կը շարժին մի մեղմիկ զեփիւսէ յուզեալ եւ ի սոսափիւսն հեղիկ , ինձ կը թռի թէ մի յեղակարծ տենչ կամ խոհ կը շարժէ զինքն եւ կը կարծեմ լըսել իւր ձայնն , իւր հառաչքն խուլ . — աշնանագեղ բնութեան վերջին տերեւն որ կը թօթափի՝ Միլլուայի հոգեվար տարիաւորին

վերջին օրն կը նշանակէ , եւ սա մերի ճիւղն որ կը տատանի հողմածեծ պտտիներն է մի անյոյս եւ վշտակոծ սրտի . — ճիւնապատ դաշտն պատանք է հագել , մեռել է բնութիւն , բայց երկիրն իւր խորոց մէջ կը պահէ սերմունքն իբրու յոյսք անմահութեան . — սա լեռնագագաթն երկնամերձիկ գոգցես մի մտածութիւն է անհունին անձկատենչ . — այդ ամպք օդաթոյց սրավար , ա՛հ , խոհեր են եւ երազք երկնաշու սրք կը թռչին մի պահ ոսկեթեւ , բայց վաղ կամ անադան կը լուծին կ'անկնին լալազին կամ դիր եւ տար կը ցրուին անհետ . — այդ լուսին տրամանոյշ արդեօք

« . . . Մի ոգի՞ է նա գրած
Յայդ կերպարան լուսանիք
Որ յայց կ'եկնէ լեեալ շիւսաց
Եւ հիւզեկին ցած ու մութ
Մի ցոյ կարի ի սեաւ անդր հող
Չոր մահացուաց այ՛ մոռնան ,
Եւ սպրդել մի հաղորիկ շող
Հիփիս յանձպիսն օրեվան . (1) »

որպէս կը խոկայի մի տաղի մէջ . — եւ այդ նաւն առագաստալիր անեկր ու մթամած

(1) Տես « Առաջին Տերեր » , Երես 2 :

ծովուն վերայ մոլորած մարդկային հոգին չէ որ մի նաւահանգիստ կը խնդրէ անձկաւ անհունութեան ու անստուգութեան մէջ քայլափոխը . . . :

Այսպէս մարդն իւր կենօք , իւր մտածութեամբք ու կըքերով կ'ոգեւորէ արտաքին աշխարհն որ պատկերն կը լինի ներքնոյն . բնութեան այս տարաամ երաժշտութիւնն անցնիւր սք կ'որոշէ , կը մեկնէ , կը հասկանայ իւր ախորժակաց , իւր մտաց եւ սրտի տրամադրութեանց , իւր օրուան եւ ժամուն տարաւորութեանց համեմատ , եւ այսպէս ամէն ձեւ , ամէն զոյն , ամէն շարժումն մի խորհրդանշան կը լինի եւ մի գաղափար՝ մի զգացումն կը բացատրէ : Եւ բնութիւնն այս կերպ զգալ այնպէս բնական է մարդոյն որ բոլոր հին եւ նոր ազգաց երեւակայութիւնն կենդանի ոգիներով բնակաւէտ գործած է զերկին , զերկիր եւ զծով : Վէտաներէն ցլուտարան եւ Զէնո-Ավեստայէն ցՔուրան , ամէն կրօն ունեցած է իւր հրեշտակներն , իւր բարի կամ չար ոգիներն , որք միջոցին մէջ կ'երթեւեկեն անտես . ամէն զիցաբանութիւն ունեցած է իւր նուիրական եւ սգեբնակ անտառներն , ծառատանաց շահա-

ղեւքն , աղբերց յաւերժահարսունքն , ծովու համբարուներն , այերց սլարիկներն , հոլմոց այսերն , աղջամլլից ուրուականներն , իւր հագեփոխութիւնն ու այլակերպութիւնքն , իւր նարգէսներն ու Փիլամէլներն . եւ սորա մի պատճառն այլ անշուշտ այն խորհրդաւոր ու ախեղերական ներդաշնակութիւնն է որ մեծ ամբողջին ամէն մասերն իրերաց հեռ կը թուի կապել գեղայարմար , այնպէս զի , կարծես , արարչութեան մէն մի աստիճանք մի ընդհանուր ծրագրի իրականացումներն են տակաւ ընդլայնեալ եւ տակաւ կատարեալ բայց համապատասխանք մովեանց : Ինչ որ այլ լինի , ես ցոյց տալ ուզեցի թէ ամէն ձեւոյ տակ՝ զար գեղեցիկ կամ վսեմ կը գըտնեմք , գեղեցիկ կամ վսեմ մի գաղափար , մի զգացումն , մեր սգնուագոյն մասին՝ այն է հոգւոյն մի երեւոյթն կը տեսնեմք , եւ թէ ամէն գեղեցիկութիւնք կը միանան հագեկան կամ գաղափարական գեղեցիկն մէջ :

Ե

Սակայն բնութիւնն եւ ընկերութիւն գեղեցիկն կ'ընծայեն զրեթէ միշտ խառնեալ

եւ աղօտացեալ թերութեամբք, անկատարութեամբք . գաղտնարուհանն կը ծածկի յաճախ ձեւերու տակ որ կ'սքողեն զնա, եւ անցնիւր ոք միեւնոյն աստիճանու չունի գեղեցկին յղացումն եւ զդացումն, աստի ճարտարք եւ բանաստեղծք, առանձնաշնորհեալ չքնաղ հոգիներ զորս Աստուած ճօխարար օժտել է գեղեցկութեան բնազդմամբ. հոգիներու երկնային բնազաւառին մէջ յաւիտենական եւ բացարձակ գեղեցկին լուսովն ողորուն ու շլացեալ՝ կուգան յաշխարհ, կ'երթան խուժանին մէջէն յախտակեալ, յերկինս ճահատ շողարտակ, ակնկառոյց յանտես ինչ՝ յիտէականն, եւ կը ծովն մերթ ընդ մերթ, եւ մի գրոց, մի վրձին, մի կտնտոց կամ մի գրիչ՝ զոր ունին ի մատուան՝ կը մարմնացնէ յանկարծ իւրեանց տեսիլներն, եւ դարք կուգան սխրանալ այդ երկի առջեւ, եւ մի ճառագայթումն որ կը բզխի ի նմանէ նոր լոյս մի կըստէ մարդկութեան վերայ Բանաստեղծն, ճարտարն մի վսեմ մարդ է . Աստուած նորա ճակտի ետեւ վառել է հանճարոյ ջահն, եւ սրբտին մէջ դրել է ազնիւ զգացումներու կայծակըն. իւր հոգւոյն ճարտին է գեղեցկիւն, եւ գեղեցկին կարծես մի յատուկ զգայարանքն ունի :

Այդ քարմն խեղճականն, սիւ գիտէ իւրեան պէս ընթեռնուլ էէ-սկիւններն որոց տակ գաղափարն կը ծածկի ի բնութեան : Ուստի ուրիշ ռամիկն կ'անցնի անտարբեր՝ կը տեսնեմք զնա կանգ առած ընդ երկար, յառած մտախոհ եւ զմայլուն մի խոտի շիւղոյ վերայ կամ մի ցօղոյ կաթիլի որ գերկին կը ցուացնէ . խորհուրդն՝ որ կայ յամենայն՝ մերկ է իւր աչաց առջեւ որ կը շողան մի նորանշան հրով, կը հասկանայ ամէն ինչ որ կ'ասեն գունոյ, ձայնի, ձեւոյ լեզուով աւարկոյք եւ էք արարչութեան . — ճառագայթներն երկնից, մրմունջք անտառին, ծաղկունք դաշտին եւ ծիփանք ծովուն : Ուստի, երբ անբոխին մէջն կ'անցնի ծանր, կը կարծուի թէ ոչ ումեք կը նայի, բայց մի գիտող է նա՝ ոյր ակնարկ արագ ըմբռնումն մի ունի, եւ դէմքեր չեն զոր կը տեսնէ, սոյլ հոգիներ : Յաճախ գուրս կ'եննէ ընկերութենէն եւ ներկայէն, կը խորամխի սոյն ամայութեանց մէջ որք կը կոչուին բնութիւն, շիրմաստան, անցեալ, եւ որք աւելի բողմաբոխ ընկերութիւններ են իւր համար . եւ կը թախտուի պատմութեան մասիրներուն մէջ, մահարձտնաց շարջն կամ թաւուաներու

խորն , եւ այդ ստուերաց մէջն խորհրդա-
ւոր ճառագայթներու անցն կը նշմարէ :
Մերթ Վը սիրէ նստիլ Ուիլիամու եզրն կամ
անդնդոց , եւ կամ կը մագլէ կ'ենէ յանմա-
սոցց ինչ բարձրութիւն ուր միակ է արծուոյն ,
ամպերուն . . . եւ անհունին հետ : Ի՞նչ
կ'ընէ նա . — կը խոկայ , կ'երագէ , կ'ընթեա-
նու , կը հասկանայ , կ'ըզգածի , կը խօսակցի
աներեւոյթ ոգիներու հետ՝ զի երբեմն կը
չարժին իւր շրթունք կամ Աստուծոյ հետ՝
զի իւր աչիւնք կը յափշտակուին երկնուղերձ .
գեղեցիկն , վռեմն կը ճարակի , առ այսպէս
իմն ասել . կ'արբենայ լուսով , բուրով , գու-
նով , երգով , գեղեցիկն տղաւորութիւննե-
րով կը ընու հոգին , նոր եւ ազնուական խոր-
հրդոց եւ զգացմանց հեղեղ մի կ'ողողէ իւր
միտքն ու սիրտն , եւ կամ իւր յղացմունք կը
մարմնանան իւր երեւակոյութեան մէջ ձեւե-
րու տակ զոր գտաւ ի ընթացեան կարող
թարգմանելոյ տեսիլն զոր ունէր ի մտի : Մի
հզօր եւ անտուածային ոգի , զոր ներշնչու-
թիւն կ'անուանեն , որ մարգարէից համար
եհովայի շունչն էր եւ Յոյն սրեկտից համար
Ապոլոնի ազդումն , զոր կ'ըզան յինքեանս
ամէն ճշմարիտ բանաստեղծք , եւ որ իրօք

սէրն է գեղեցիկն , սէրն , ամէն արգասաւորու-
թեան այն խորհրդաւոր սրտճառն , այսինքն
գարձեալ Աստուծոյ ոգին , կը յուզի , կը ջեռ-
նու ի նմա եւ կ'ստիպէ զնա արտայայտել
տեսիլներն որք իւր երեւակոյութեան մէջ կը
նկարուին , զգացումներն սրովք կը թրթռայ
իւր սիրտն , քնար կենդանի : Եւ յայնժամ
ինքն եւս կը սրակերէ , կ'երգէ , կը խօսի :
— կ'ստեղծէ . այս , զի հանձարն մի զօրութիւն
է ստեղծիչ , եւ իւր գործն մի աւելի կատար-
եալ եւ աւելի անխտուն բացատրութիւնն է
գեղեցիկն , գաղափարականին յստակացն
ձեւացումն . զի այս է սահման եւ սաշտօն ար-
ուեստին (եւ արուեստ ասելով կը հասկանամք
գեղարուեստն) — գաղափարական գեղեց-
կին բացատրութիւնն , զտեղով զայն անկատար
կամ երկրորդական ձեւերէ , եւ տալով նմա
գծերու եւ գոյներու մի այնպիսի ամբողջու-
թիւն , որ գաղափարն ներկայացնէ իւր զուտ
գեղեցիկութեան մէջ , — որչափ հնար է , զի ձեւն
միշտ քօղ մի է եւ քօղն կը թագուցանէ . ան-
նիւթ հոգեաց աշխարհին մէջ միայն տիտի
արուր մեզ նկատել զբացարձակ գեղեցիկն իւր
մերկութեան մէջ անձածկոյթ :

2

Այս տեսութեամբ արուեստն զեր ի վերոյ է քան զբնութիւն . զի , թէպէտ կը սոսկաօր նմա կեանքն՝ իրականութիւնն , եւ միշտ մի ատուղիկ չգայ շնչաւորել Բիկմալիոններու կալաթէներն , բայց իւր գործերն աւելի կատարեալ գեղեցկութիւն մի կ'ընծայեն , խոխական գեղեցիկն կը բացատրեն լոկ եւ անխտուն , մինչդեռ իրականութեան մէջ ամէն ինչ չէ գեղեցիկ . գեղեցիկն հետ կը կցորդի ագեղն , փափկավանդ մի երգի հետ կը խառնի մի խրոպոտ արձագանգ , մի ճաշիճ կը թաթարէ մի մարգագետնոյ ծաղկոգիծ նկարն , եւ մի աղնուական ըղձի քով կը մրմռայ մի գձուճ ու անամական կիրք : Արուեստն , ստուգիւ , իւր ստեղծմանց տարերքն բնութենէն կ'առնու յանօթ , գաղափարն նիւթով կը մարմնանայ եւ ազդելի կը լինի զգայարանաց . Հիւկոյի մի տաղին համար ըլլարդն իւր քրտնաճ ձեւերն կուտայ , վարդն իւր բոյր , աղաւնին իւր վուվուն , երդն իւր ծուխ , ծրածանն

իւր դոյներն , աստղն իւր նշոյլ , արեւ իւր շող , լուսին իւր շաղ , մտածութիւնն իւր բարձրագոյն թռիչքն , զգացումն իւր սրբագոյն խանդքն , եւ լեզուն իւր վսեմագոյն բարբառքն . եւ Ռոֆայէլի կոյսերուն գեղեցկութեան մէջ քանի՛ Ռաալուհիք իւրեանց մասնըն ունեցած են , մին իւր սեաւ աչուին , միւսն իւր ճակատն ամօթլեած , այս իւր շըրթունքն վառիկալար , այն իւր բազուկքն ճախարակեաց եւ Յօրնարինա իւր հասակն օգեղէն : Անշուշտ , բնութիւնն գերագոյն վարժապետն է ճարտարաց . սուանց բնութեան ուսման չիք բանաստեղծութիւն . բայց այն ամբողջութիւնք զոր այդ ցիր եւ ցան տարրերէն կը կազմէ ճարտարն՝ տեսլականին ներշնչութեամբն սուաշնորդեալ քանի՛ տարբեր են բնութեան գործերէն . ի՛նչ զիւթիչ եւ նորանշան գեղեցկութիւն , որոյ ի զուր կը խնդրեա տիրարն ի բնութեան . տիրարն արուեստագիտին հոգւոյն մէջ է միայն . արուեստն բնութեան հետ իւր միցման մէջ կը տանի յաղթանակն : Եթէ , որպէս կը սահմանեն ոմանք , գեղարուեստն բնութեան նրմանողութիւնն լինէր եւ լուսանկարն արուեստին կատարելութիւնն , քանի՛օն անկա-

տար կը լինէր եւ ստորին , զի բնութեան առարկայք միայն կեանքով անհամեմատ բարձրը ակտի լինէին արուեստին յաւելտ ասլիկար փորձերէն : Բայց բանաստեղծն , ճարտարն անձանօթ գեղեցիկութեան տեսիլներ կը պարզէ մեր առջեւ , նոր հորիզոններ կը բանայ , գլխավորապէս աշխարհաց մէջ կը փոխադրէ զմեզ , յորս ամէն ինչ գեղեցիկ է գաղափարական գեղեցիկութեամբ , այսինքն ամէն ինչ կը խօսի ուղղակի մեր հոգւոյն հետ , ամէն ինչ կը յուզէ զմեզ , ազնուական խորհուրդներ ու գործական զգացումներ կը ներշնչէ մեզ . զի գեղարուեստն մտածութիւնն է եւ զգացումն իրացեալ մարմնացեալ մի չէնքի , մի արձանի , մի նկարի , մի նուագի , մի քերթուածի կերպարանին տակ : Մանաւանդ գեղարուեստն արուեստագիտին հոգւոյն բացատրութիւնն է , այն մեծ հոգւոյն՝ որ լի է գեղեցիկին համայն շօշուփներովն , որ մեծ իրաց եւ մեծ ճշմարտութեանց բնազդումն ունի , եւ զոր Աստուած կազմել է այնպէս փափուկ , այնպէս զգոյուն , այնպէս գիւրազուտ , այնպէս խանդաղատալից , զի չիք ինչ որ ընդհարի նմա եւ անցնի առանց մի խորին արձագանդ հանելոյ ի նմանէ , արտա-

քին աշխարհի փոքրագոյն երեւոյթն իսկ այդ հոգւոյն մէջ իւր հակահարուածն ունի . եւ երբ կը խօսի մեզ բնութեան , ընկերութեան , երկինց վերայ , որպէս ինքն կը հասկանայ , ո՛հ , իւր տեսիլք քանի՛ տարբեր եւ բարձր են քան զմերսն , ինչե՛ր կը տեսնէ զոր մեք չտեսնէինք , ի՛նչ ձայներ կը լսէ ցայն վայր մեզ անձանօթ , եւ ի՛նչ վսեմ խորհուրդներ կը յղանայ որ յանկարծ մի թեւ կուտան մեր հոգւոյն եւ նոր լուսով մի կ'ողողեն մեր մթամած արտեւանունքն : Այսպէս գեղեցիկութեանց մի սյլ շար կայ , որ արուեստին ծնունդքն են , եւ արուեստն այլ մի արարչութիւն է բնութեան նման , որ իւր կարգին կը ստակերէ Աստուծոյ խորհուրդն որպէս կ'աճի եւ կը զարգանայ այն մարդկութեան մէջ՝ յառաջդիմութեան օրինօք :

Է

Արուեստն , ի՛նչ անուամբ այլ կոչուի , կոչուի ճարտարպետութիւն , Բանդակագործութիւն , Նկարչութիւն , Երաժշտութիւն , Բանաստեղծութիւն , միշտ միեւ նոյն է , միշտ տեսլական կամ գաղափարական գեղեցիկին

բացատրութիւնն է, եւ արուեստագէտն, կոչուելի լը Պրամանդ, Փիղիսա, Լէոնար Տը Վինսի, Բալեսդրինա, Համեր, միշտ միեւ նոյն հոգին է՝ միեւնոյն նուիրական հրով բոցափառ, միեւնոյն խոհականին եւ իւր ձեւոցն ի խնդիր: Մատենագրութիւնն եթէ ուզեմք մի ընդարձակ իմաստով առնուլ, որպէս կ'ընէ ուրեք Լամարթին, պարտի իւր մէջ բովանդակել բոլոր գեղարուեստքն, զի ամէն արուեստական երկ մի էջ է յորում ճարտարն գրել է իւր խոհանքն, իւր տպաւորութիւնքն, իւր երազներն, իւր յիշատակներն, իւր յոյսերն, իւր արցունքն, իւր խինդքն, իւր տենչքն, քարի, փայտի, պղնձի, գունոյ, ձայնանչի, բառի լեզուով: Բոյր են գեղարուեստք եւ ի միասին կը զարգանան, զի փոխադարձաբար կ'ազդեն միմեանց վերայ, քանզի միեւնոյն առարկայն ունին եւ միեւնոյն նախտակըն, այն է ձեւ եւ իրան տալ գեղեցկին եւ զգայարանաց միջոցաւ խօսիլ հոգւոյն: Այն չորս հոյակապ դարերն, որք քաղաքակրթութեան հորիզոնին վերայ փայլող լուսափողփող աստղեր եղան եւ որք Պէրիկլէսի, Աւգոստոսայ, Վերածնութեան եւ Լուդովիկոս Ժ. Դ. ի դար կ'անուանին, միանգամայն

փթթումն տեսին հանճարաց որք գեղեցկութեան հրաշակերտներ թողին այս այլեւայլ ձեւոց տակ: Պէրիկլէսի դարուն մէջ Պըղատոն Սոււրիոնի հրուանդանին վերայ կը յափշտակուէր խոհական աշխարհն, Եսքիդէս, Սոփոկլէս եւ Եւրիպիդէս թատեր վերայ կը պատկերէին մարդկային սիրտն ի կուի ճակատագրին հետ, Զեւքոս եւ Ապեղէս կը նկարէին, Փիղիսա, Պրաքսիտել եւ Լիսիպոս կը քանդակէին, Տիմոթէոս կ'երգէր, Իկաինոս եւ Կալիկրատ զՊարթենոն կը ճարտարապետէին. Աւգոստոսայ դարն տեսաւ ի Հռովմ այն համաստեղութիւնն որ կը կոչուելի Վիրգիլ, Ովրատիոս, Տիրուզ, Լուկանոս, Ովիդիոս, Յորնազ, Վիտրուվիոս, Մարկոս Լուտիոս: Իտալիոյ մէջ վերածնութեան այն մեծ դարուն, Թասսօ Երոսոզեֆո Պապոսիան կ'երգէր մի անմահ քերթուածի մէջ, Ռաֆայէլ Այլիպերպոսիան կը նկարէր մի լուսեղէն վրձնով, Միքէլ Անճելօ Ս. Պետրոսի բռնիքն կը բոլորէր երկնատիպ, Յուլիոս Բ. ի մահարձանին վերայ զՄովսէս կը վերակենդանացնէր մի ստեղծագործ գրոցով եւ Սիքսդինի մատրան մէջ Վերջնն դասասարհի վեմ ու անհղ քերթուածն կը գրէր գու-

նով . իսկ Լուդովիկոս ԺԴ . ի դարուն մէջ Գաղղիա մի սլասկ ունէր ադամանդազարդ մարգարայեռ , եւ ակունքն էին արծուեթուիչն Պօսիւէ , վսեմն Գօռնէյլ , գորովականն Ռասին , միամիտն Լաֆոնթէն , սրտագէտն Մոլիէր , փափկավրձինն Բուսէն , Բիւժէ արձանագործ , Բեռուլ ճարտարաշէն եւ Լուլի երգահան : Այսպէս գեղարուեստք աջ ի յաջ կ'ընթանան , եւ մի գրական ոսկեղար նաեւ արուեստական մեծ ժամանակ մի է :

Ը

Բացատրութիւնն է իւրաքանչիւրին անհրաժեշտ թէութիւնն , երբ մի արուեստական երկ բացատրութիւն չունի , մի իմաստ՝ մի զգացումն չթարգմանէ հոգւոյն , գաղափարականն կը սլակտի ի նմա , մի վիժած գործ է , չէ սահմանեալ սպրեւոյ : Զի գեղեցիկն մի գաղափար է , հարկ է զի գաղափարին եւ ձեւոյն մէջ զարկուտայ նմա արուեստն՝ մի ներդաշնակութիւն լինի կատարեալ , առանց որոյ չիք գեղեցկութիւն յարուեստին . հարկ է զի այն իտէպէն՝ զոր բացատրել ուզած է ճարտարն՝ աչաց կամ ականջաց միջոցաւ անցնի դիտո-

ղին հոգւոյն մէջ : Աչք եւ ականջ , կ'ասեմ , զի այս երկու զգայարանքն են միայն որովք գեղեցիկն կարէ թափանցել ի մեզ , եւ ահա սորա համար գեղարուեստներն կը բաժնեն երբեմն *բնական* եւ *լսողական* արուեստից , մի կողմն ճարտարապետութիւն , Քանդակագործութիւն ու Նկարչութիւն , եւ միւս կողմն Երաժշտութիւն ու Բանաստեղծութիւն : Գեղարուեստից իւրաքանչիւրն , սակայն , իւր բացատրելոյ յատուկ կերպն ու աստիճանն ունի . տեսողութեան կամ միջոցի արուեստք մի խորհուրդ կամ մի կիրք կը բռնեն ի թռանելն եւ կը զրոյմեն զայն մշտտեպ մի հատոր մարմարի կամ մի պատառ կտաւոյ վերայ . իսկ լսողութեան կամ ժամանակի արուեստք զգացմանց եւ մտածմանց կոհակուէտ մի դետ կը սահեցնեն մեր զիւթեալ հոգւոյն առջեւէն , մերթ բուռն՝ մերթ հեղիկ , է զի հանդարտ եւ է զի ալեծուփ . եւ եթէ ուղեմք զշխոյութեան թազն ընծայել միում ի նոցանէ , անշուշտ բանաստեղծութիւն իրաւունք ունի այդ գերիշխանութեան , զի դողցես յինքեան կը միաւորէ բոլոր այլոց հանգամանքներն . եւ ո՞չ սպաքէն Հոմեր ճարտարապետ է՝ զի քանի չքեղ պա-

լատներ կը կանգնէ , անդրիագործ է՝ զի գող-
ցես զից եւ զիւցազանց հասակքն կերպարա-
նել է սղնձաձոյլ : — Փիղիասայ երբ կը հար-
ցնէին թէ ո՞ւստի առած էր իւր Ողիմպեան
Արամազդայ դաղափարն . — Հոմերէն, կը պա-
տասխանէր արձանագործութեան Հոմերն . —
եւ Մելեոսածին քերթողն մի նկարիչ է նաեւ զի
իւր գրիչն կը նկարէ ճշգրտահասն իբր վրձին ,
եւ մի երաժիշտ՝ զի քանի՛ դաշնակաւոր կը
հնչեն իւր տաղք , եւ սրտի ու մտաց հետ
կ'զմայլին ականջք սխրացիկք : Բայց , չէ կա-
րելի սերանալ , մէն մի գեղարուեստ նաեւ
իւր յատուկ առաւելութիւնքն ունի , ամենքն
այլ ատուածային են , ամենքն այլ դաղա-
փարականն կ'արտայայտեն իւրեանց յատուկ
եղանակաւ (1) :

Թ

Դիտէ մի ճարտարպետական շինուած հո-
յակապ , պիտի զգաս որ մի մեծ ոգի կը կեն-

(1) Գեղեցկին և Արուեստին վերայ տես « Ճշմարտին ,
Գեղեցկին և Բարոյն վերայ » , գործ Վիկտոր Գուգէնի
որոյ գաղափարներն այս խնդրոյ մասին լուսաւորած են
ճառիս Հեղինակն :

դանացնէ այդ ողորկ քարերու ներդաշնակ
յօրինուածն եւ այդ վեհաշուք չէնքի ճակատն
մեծ ու անվերջ բաներ պիտի կարդաս : Եթէ
այդ շէնքն Ս. Պետրոսն է Հռովմայ զոր Լը
Պրամանդ եւ Միքէլ Անճելօ ստեղծագործե-
ցին , եթէ Ս. Պաղմէն է Լոնտրայի զոր Քրիս-
տոֆ Վոէն երկնեց , եթէ Ա. յո-Ս:Ֆիւնն է զոր
Անթեմիոս եւ Իդիստր կերտեցին , եթէ Նա-
բոլ-Գաֆ-Գը-Բաւէն է՝ Գոթական ճարտար-
պետութեան այդ հրաշակերտն , դոքա պիտի
խօսին քեզ հետ անհունին , Գերագոյն էակին
վերայ . այդ գմբէթից մէջէն յոր կը վերցնես
աչերդ հիացմամբ եւ լի մի կրօնական երկիւ-
ղի՛ւ պիտի կարծես զերկինս ընդշնամարել ,
եւ այդ եթերաքնակ զանգակատանց նետա-
ձեւ ծայրից հետ պիտի սլանայ միտքդ այլ
յանհունն եւ արեգակէ յարեգակն պիտի
խնդրեն զէն էլից , եւ ահա ինքնաբեր մշմամբ
պիտի կքին ծունդերդ , եւ աղօթք՝ նման այդ
կամարաց ամպերուն՝ պիտի սուառնին առ Նա
երկիւղած շրթներէդ . այդ տաճարն վեհա-
վայր գոգցես մի աշխարհ է՝ մանրանկար
պատկեր տինգերաց , նորա նման լի անհուն
էակին գաղափարով եւ արարչութեան օրհ-
նից խունկերով . — Եթէ մի սալարանք է այդ

չէնք, նման այնց զոր Բէռու եւ Մանսար կը շինէին Արեւ—Թագաւորին համար, որպէս կը կոչեն Գաղղիացիք զԼուսավիտոս ԺԴ. , կամ այնց զոր յաւէտ մորմուքելին Յակոբ Պաղեսան կը նստեցնէր յափուռնս Բոսփորի՝ նման սպիտակամարմին կիւսերու որ գան անշարժ զիւրեանց պատկեր դիտել յալիս դողդոջուն , զի՛ կը հաճի, զիս՛րդ կը յափշտակուի երեւակայութիւն մարդոյն, երանութեան սշխարհի մի խնայն կը մարմնաւորի իւր համար . այդ սիւնաշարն անվերջ լուսողող արդեօք ծառաստանն է մի եթերային դրախտի որ կը ձգի անսահման , եւ էակներ չեն՞ն դոքա աննիւթ՝ օդամարմին հոգիներ որ զիւրեանց երջանկութիւն կը պտտցընեն այդ լուսատերեւ ծառաց տակ . ա՛խ , ի՛նչ երազ է գեղեցիկ զոր իրացուցել է ճարտարին հանճարն եւ որոյ վերայ ամէն միտք կը սիրէ երազել անձկալից.— եթէ մի մահարձան է, որպէս երբեմն Արտեմիս կանգնել տուաւ իւր սիրելի ամուսնոյն Մաւսոլի վերայ, կամ որպէս Վիւքոնդի կերտեց ծածկելոյ համար Օսթերլիցի յաղթողին աճիւնքն , կամ որպէս մի պարզ՝ այլ ճշմարիտ արուեստ կը կանգնէ մի սիրեցելոյ յիշատակին ի պատիւ, ի՛նչ յոյզք կը յառնեն ի

մեզ այդ յիշատակարանին ի տեսիլ . մեր սիրտն կ'ողբայ մարդկային վաղանցիկ կենաց՝ խաբուսիկ փառաց վերայ . մեր մտաց մէջ յեղակարծումն կը զարթնուն յիշատակք մեր սրտի հատորներուն որք այդ մահարձանաց տակ քնացողներուն պէս պառակած են հողոյն մէջ , եւ երբ արտասուաթոր ծունր կը դնես յուսահատ ճակատ մի յեցուցած այդ շիրմական ցուրտ քարին , մի հրեշտակի փափուկ թեւոց բաբախումն կիմանաս այերց մէջ վեր կը վերցնես աչերդ, Անմահութեան հրեշտակն է որ կը խնդայ քեզ յուսաժողիւս : Այսոյէս ամէն ճարտարպետական գործ , տաճար , պալատ , մահարձան , դպրոց , Արդարութեան սպարանք , մուսէնն , թատրոն եւ այլ ո՛ր եւ է կրօնական , ազգային կամ մասնաւոր յիշատակարան , ի՛նչ ոճով այլ լինի , Գորիական , Յոնիական , Կորնթական , Հուովմէական , Արաբական , Բիւզանդեան , Թուրքանական , Գոթական կամ նոր Եւրոպական , բաւ է զի արուեստագէտն յաջողած լինի բացատրել իւր տեսիլն , դրոշմել ի նմա խորհուրդն եւ զգացումն որ ներշնչեցին զինքն , այդ չէնք մի քերթուած է վսեմ որոյ նիւթ են Աստուած , անհունն , հայրենիք , սէր , առաքինութիւն ,

դիւցացողնութիւնն , անմահութիւնն , յաւիտենականութիւնն :

Ժ

Քանդակագործին գրոցն շունչ կընծայէ անշունչ մարմարտունին . եւ երբ այդ անձեւ անտաշ ժայռն ճարտարին ձեռին տակ կը ձեւակերպի կը կենդանանայ եւ , մարմնաւորութիւն գաղափարականին , կը կանգնի անշարժ եւ վեհ իւր պատուանդանին վերայ , ի՛նչ պերճախօս , ի՛նչ գեղեցիկ , ի՛նչ վեհմ է : կը կենայ նա , լուռ եւ հանդարտ , մինչ ամէն ինչ կը յուզի իւր շուրջն , եւ անցաւոր իրաց կոհակին , գծուծ կրից եւ հոգերու կռուոյն մէջ կը պատկերէ անանցն՝ բացարձակն՝ յաւիտենականն , այն է ճշմարտան , բարին , գեղեցիկն : Պրաքսիտելի , եւ Միլօյի Ապոլոնէքն , Պելէոքէրէ Ապոլոն , Լակոնի խմբանգրին , Միքէլ Անձէլօյի Մովսէսն , Բիւժէի Միլանն , Կանովայի Ռաշնակինն , Թորուալտանի Կոթլիքէմպէրին , Շուանթալէրի Պալէրալի հսկայագործ արձանն , Ռիչարլի Կեֆէրի եւ Շելլէրի խմբանգրին , Շօտէի Իդիլոսն , Բրատիէի Սպիգոնն . ա՛հ , ինչ գործեր , ի՛նչ ստեղծումներ . քա՞ր է

այդ կամ սղլի՞նձ . ո՛հ , ո՛չ . եւ ի՞նչ ոգիներ են այդ արուեստագէտք . ո՛րպիսի բնագոգումն ազնուին , մեծին , վեհին , գեղեցիկն , վեհմին . իւրեանց հրաշակերտից առջեւ , զոր զուրկ եմք տեսնելէ այս դժբաղդ քաղաքին մէջ , ո՛րչափ կը մեծնայ մարդ , մի մեծ ոգւոյ թափանցելն կ'զգայ իւր մէջ , իւր մտքին հորիզոնն կ'ընդլայնի եւ ազնուական իղձերով կը բարախէ սիրտն երկնապագ : Բացատրել յաւիտենականութիւնն կրօնի , հանճարոյ , առաքինութեան եւ ճշմարտութեան , ո՞ կարէ առնել զայդ լուսագոյն քան գրոցն Փիգլիասներու եւ Յրաքսմաններու որ գիտէ մի վեհափառ անեղծութիւն ու անշարժութիւն դրոշմել այդ յաւիտենապէս գեղեցիկ իրաց :

ԺԱ

Նկարչին բացատրութեան միջոցներն են գրիծ , ստուեր եւ գոյն , բայց եթէ մի հոգեշունչ հրաշարուեստ վրձին է որ կը նետէ զայդս մի կտուրի վերայ , կ'ոգեւորի այն , եւ մարդիկ ծուր կը դնեն երկիւղած այդ պատտառի առաջ զոր առ ոտն կը կոխէին դեռ ճարտարին մասնն չտալաւորած ի նմա երկնա-

յին գեղեցկութիւնն : Այդ կտաւի վերայ տմեն ինչ կ'ապրի, կը թրթռայ կեանքով, այդ հորիզոն կը ժմտի, այդ դալարիք օրօրել կը թուին մի քաղցրաշունչ զեփիւռէ. գոյն չէ դա, այլ զգացումն . եւ գիծքն ու ստուերք էակներ են որ կը շարժին, կը խօսին, կզգան, եւ ինչ որ կը խորհին՝ կը տեսնես դու : — Ռաֆայէլ, մի սլահ յերկինս յախշտակեալ սլուցիկ, կ'առնու յանկարծ վրձինն ու երանգապնակն, ահա՛ Մարիամն է Յիսուս մանուկն իւր գրկին մէջ . ինչ խոտական գեղեցկութիւն, ինչ շնորհ ու փափկութիւն. այդ նայուածքին մէջ կը նկարի դողցես մայրական սրտին բովանդակ գորովն անհուն՝ խառն այն հիացմամբ, ապշութեամբ, ամօթլեած վարանմամբ, եւ սակայն անբացատրելի հեշտութեամբն զոր պիտի զգայր մի կոյս որ յանկարծ իւր անարատ գրկին մէջ մի մանկիկ տեսնէր երկնքնկեցիկ :— Դիցիանի յիրեար կը խառնէ գոյներն մի մոզական արուեստիւ, եւ այդ վարչամակի վերայ մի կին կը կերպարանի հրաշագեղ. խառն ի խուռն են մազերն ու հանդերձներն. ձեռքն մի կառարին կայ արիւնսաղաղախ եւ իւր դէմքն կը բոցավառէ մի խորին ուրախութիւն. արդեօք մի

Մեգերա՞ն է դա, ոճիրն է այդ գեղեցիկ կերպարանին տակ. — ոչ, Յուդիթն է Հողոփեռնեայ գլուխն ի ձեռին իւր լանջի տակ մի կնոջ եւ դիւցազնի սիրտ կը արօփէ եւ իւր հայրենիքն փրկած լինելոյ հպարտութիւնն ու երջանկութիւնն նկարուած են իւր երեսին վերայ. — Բուսէն զջրհեղեղ կը նկարէ եւ կը թուի ընթեռնուլ լարտ Պայրընի «Երկինք եւ Երկիր»ն եւ զգալ արհաւիրքն բոլոր այդ արարածոց զոր մահն ջրոյ երեւութին տակ կը սլաշարէ յամենուստ անողոք. ինչ կորով բացատրութեան, եւ կ'արտասուես սա զոյգ մի տարիածուաց վերայ որք մի երկնաբերձ ծառոյ գազաթն են ապաստանել . անմեղ են անշուշտ — դեռ չը բացուած վարդի կոկոններ— եւ այլոց մեղքն է որ կը քաւենս կ'ուզեն ապրիլ, սիրել . . . բայց ահա կը բարձրանայ տարրն անդխտակից, կոյր գործի երկնային վրիժուց, եւ զմիմեամբ կը փարին գէթ մահուա՛ն մէջ միանալոյ համար. — ահա մի էջն շնորհալիցն կռօջի, ընտանեաց հայր մի է որ զՍուրբ Գիրքն կը մեկնէ իւր զաւակաց . մի Անգղիական տան ներքնակողմն կը թուիս տեսնել, Անգղիական տան որ կարծես ընտանիքի խոտալին իրացումն է . Անգղիացիք

միայն գիտեն թէ ի՛նչ է ընտանիք եւ թէ ի՛նչ սուրբ հեշտութիւններ եւ վսեմութիւններ կան այն համեստ ակմբին մէջ ուր տղայք կը ժողովին իւրեանց հօր եւ մօր շուրջն, զգալով եւ շօշափելով ի նոսա խմաստութիւնն ու նախախնամութիւնն, ընտանեկան յարկի այն մթնոլորտին մէջ որ զմուսուած է ամենէն սուրբ բնազդումներու խունկերով : Ահա այսպէս ամէն նկարիչ, վեհաշուքն Միքէլ Անճէլօ (զի այս հանձարն արուեստին Պրոտէոսն է), ստուերասէրն Ռամպրան, երանգածօխն Ռիւպէնս, բնասէրն Ռիւյստայէլ, պատմագիծն Դաւիթ, գեղջկականն Թէնիէ եւ ծովու ու երկնքի սիրահարն Ալվազոլսքի, մի քանի դժերու, ստուերներու եւ դոյներու միջոցաւ, զոր սակայն ինքեանք միայն գիտեն դաղտնիքն միաւորելոյ, խառնելոյ, դաշնակելոյ այնպէս որպէս կ'ընեն, կը պատկերեն մեզ որ ինչ կայ ամենէն գեղեցիկ բնութեան, մարդոյն, պատմութեան, գործոց, կրից եւ մտածմանց մէջ, կը պատկերեն խեղճական ամենայնի գեղեցկութեան որ զմայլմամբ կը համակէ զմեզ եւ մեր հոգւոյն համար ազնիւ վայելումներու եւ ազնիւ յոյզերու աղբիւր մի կը վննի :

Ժ Բ

Երաժշտութիւն , սստուածային արուեստ, երկնատուր շնորհ առ մարդն, նուազն, ա՛հ, ի՛նչ գեղեցիկ է. ներդաշնակութիւնն, ի՛նչ խորհուրդ : Սիրան խորին բարասուամներ ունի մէն մի ձայնի համար, որ կը հնչէ մեղմ կամ ուժգին, ախուր կամ զուարթագին, եւ քնչ է այդ անծանօթ հմայութիւնն սրով մի լոկ ձայն կը բաւէ ցունց տալ հոգւոյն, եւ, տարտամ ու անորոշ, զարթուցանել սակայն ի նմա հոյք խորհրդոց եւ զգացմանց : Երգել կամ լսել երգելն մի անոյշ ձայնի կամ մի գործւոյ որոյ վերայ կը խաղան մատունք հանձարէն ներշնչալք, ի՛նչ հեշտութիւն հոգեկանս Զգալ հոգւոյդ օրրելն դաշնակութեան կոհակացն յեւեւէջ, երազել ի լուր մի քաղցրանուագ ձայնի որ կը թուի քեզ յերկնից անտի դալ, անծանօթ խեղճական գաւառներու, լուսաժպիտ երկիններու պարզին տեսնել մոգեալ երեւակայութեանդ առջեւ, եւ մոռնալ թէ մի մահացու ես՝ նիւթէն շղթայեալ մի ոգի, եւ ճախրել ազատութեւ միջոցին մէջ, բարձ-

բանալ , զանհունն ընդգրկել , խանդաղատիւն յիշել , յուսալ , սիրտիւ , արտասուել , եւ յետոյ երբ դուրս կ'ելնես այն զխիթեալ սրահէն զոր խոհականացոյց երաժշտութիւն՝ ետ դառնալ ճամբէդ որպէս զի երթաս ողորմութիւն տաս մի աղքատի , որ մութին մէջ ընտել է ճանրուն եզրն . աստեղաց ճառագայթումն մի կողողէ հոգիդ եւ բուրմունք վարդից կ'օծեն սիրտդ . ահա որ ինչ կընէ երաժշտութիւն : Չար մարդիկ երգ չունին , այո՛ , ո՛վ Շիւլէր , զի Բնչպէս կարէ չար լինել այն որ երգն կը սիրէ . երգն , տարտամ անհունին պէս , առնչութիւն ունի անհունին հետ , եւ յանհունն բարձրանալ յԱստուած թեւելէ , եւ Աստուծոյ գաղափարն անհաշտելի է չարին հետ . երգել՝ զգալ է , եւ չարք սիրտ չունին : Երաժշտութիւնն , մանաւանդ մեծ երաժշտութիւնն , որպէս զրեց Բեռկոլց իւր Մլապա Մալեան , Հաէնտէլ իւր Մեդայն , Հայտն իւր Արարչա-Բեանն , Մոցարդ իւր Տոն ժոռանն , Պեթոֆէն իւր Սոնաթներն , Վէպեր իւր Յրայչեանն , Բոսսինի իւր կէյտի Թեյն , Պելլինի իւր Նորժայն , Վէռտի իւր Թրոպարն , Մէնտէլսոն իւր Ամբայնի գիշերոռն երանն , Կունո իւր Յոսսաթն , այդ երաժշտութիւն , կ'ասեմ , մի աչ-

խարէ է աննիւթ խոհական՝ անճառ գեղեցկութեամբ լի , որոյ անդիմազրելի է հրապոյր եւ ամեն ոգի՝ զոր կը յախշտակէ իւր ճգողութեան սահմանին մէջ՝ կը սրբի կը մերկանայ իւր կեղեւներէն :

ԺԳ

Ողջոյն ձեզ , ո՛ր անմահ եւ փառապսակ ոգիք , որ կ'անուանիք Վիագա , Համեր , Եսայի , Վերդիլ , Անթար , Ֆիրուզի , Տանդ , Շէյքըսբեր , Քամոէնս , Թասսո , Կէօթէ , Շիլլէր , Պայրըն , Միցըրի վիչ , Լամարթին , Պէշիկթաչեան , Ալիջան , Հիւլօ , ողջոյն ձեզ , բանաստեղծք ամէն աշխարհաց եւ ամեն ժամանակաց , ո՛ր գեղեցիկն սիրահարք , ո՛ր գաղափարականն արուեստաւորք . ձեր քնարաց սիրայմամբ ունկնդրած է մարդկութիւն եւ պիտի ունկնդրէ յաւէտ ցորչափ գեղեցիկն պաշտուել երկրի վերայ , ցորչափ մարդն , արեւածաղիկ բարոյական , դառնայ բնազդմամբ առ արեգակն կատարելութեան : Երկինք իւր համայն խորհուրդներով , բնութիւն իւր համայն սքանչելիքներով եւ մարդկային սիրտն իւր համայն ծովներով եւ իրձերով ձեր տաղից

մէջ է: Մանուկն ձեր տաղերով կ'օրօրի , ձեր տաղերով կ'ուսնի աղօթեւ , երիտասարդն ու հոյսն ձեր երգոց մէջ կ'ուսանին սիրել , հայրն ձեր քերթուածներով իւր ընտանեկան խորանին սրբութիւնն ու հրապոյրն կը յաւելու եւ կը մեկնէ , ծերն ձեր գեղօններուն մէջ կը գտնէ իւր յիշատակներն , իւր օրօրօնքն եւ , գերեզմանին անդունդին վերայ ծռած , յաւիտենական աշխարհին յոյսն ու զմայմունքն : Չեր մէն մի ժպտան , հառաչն , արտօսրն մի երգ է որ կը փթթի ծաղկատիպ , կամ կը բուրէ խընկահոտ եւ կամ կը բիւրեղանայ մարգարտօփայլ : Ի՛նչ ոգիներ էք դուք որ մենէ վեր կ'ապրիք , եւ երբ ձեր նոյնածքն յերկիր խոնարհեցնէք՝ ճառագայթներ կը թօթափին անտի . կ'անցնիք , եւ ձեր քայլեր լուսատիպ կը դրոշմին միջոցին մէջ . կ'անցնիք լոյս սիրելով , ուր մութ կայր , կայծ վառելով ուր սառ կայր , երգ նետելով ուր լուծիւն կայր : Միշտ նոր են էջերն զոր մի աստուածային գրչով գրեցիք . ամեն սերունդ հուզոյ իւր ճակատն կըբել մտախոհ նոցա վերայ , կամ գիշերուան լուսնոյն հետ հսկելով կամ ընկողմանած մի ականակիտ աղբեր եզրն , եւ այդ էջերուն մէջ , խորին իր

զնուծիւն միշտ նորանոր խմաստներ կը գըտնէ , մանաւանդ թէ ձեզմով լաւագոյն կը հասկանայ զնուծիւն , երբ ձեր մատեան ի ձեռին կամ ի մտի—ղի ամեն սերունդ ի բերան կ'ուսանի զձեզ—ման հուզոյ լերանց , ծովուն կամ դաշտաց վերայ : Երկնային բընադիմամբ մի ողբերեալ մեղուներ , կը քաղէք հիւթն ամէն գեղեցիկ իրաց , եւ երբ այն կը կերպարանափոխի կը կազմի ձեր հոգւոյն կրակով ու բոյրով ի՛նչ մեղր է հեշտահամ եւ անսպառ , որով ամեն դար հուզոյ սնանիլ , հեշտանա՛լ : Նիւթոյն գծնութեանց , վշտաց մրրիկներուն , անիրաւութեան յաղթանակներուն , խմաստսիրութեան մուրրումներուն մէջ հոգին կը սիրէ աստատանիլ այն աշխարհն , յորում կը բնակիք եւ յորում ամէն ինչ մեծ է , լոյնատարր եւ լուսաւոր , եւ սիրտն ազատ չունչ կ'առնու , եւ օդն՝ զոր կը ծծէ՝ բուրումներ ունի որք այս աշխարհէն չգան : Թէ երբ Լամարթին կոչուիք եւ Դարբեհէ բնութիւնն ու Աստուած , սէր եւ անմահութիւն , թէ երբ Միլտոն լինիք եւ Վլաստանէ՛ Երանութեան դրախտի մի գրգանքն , առաջին ամուլից տարփանքն եւ երկնից փռաքերն , թէ

երբ Շէյքսպիրը լինիք եւ մի դիւթական փե-
 րանի վերայ պատկերէք բարւոյն ու չա-
 րին, նիւթոյն ու ոգւոյն կռիւն որ կեանք
 կ'անուանի, թէ երբ Յոբնառ լինիք եւ մի
 երբէ՞ք հրաշքի գրչով դատապարտու-
 թեան խորանն դրոշմէք թագապսակ մուլ-
 թեանց ճակատն վերայ, թէ երբ Մարտիա-
 ղէս լինիք եւ մի քանի փախուցիչ տողերու
 մէջ մի կայծ ծրարէք, եւ թէ երբ Հիւլիո
 լինիք, հանձա՛ր բաղմամբ, եւ մի սրտի մէջ
 զբայք ամենայնի սիրտն եւ մի մտքի մէջ
 խորհիք ամենայնի խորհուրդն եւ մի անծայ-
 րածիր երեւակայութեան մէջ ցոլացնէք տե-
 սանելի եւ անտես աշխարհաց պատկերն,
 եւ մերթ քնարերգուին քնարն, մերթ վի-
 պասանին բամբուռն, մերթ Սափոկղեայ սո-
 վերքն եւ մերթ երգիծաբանին խորագանն
 առնուք ի կիր եւ լինիք միշտ մեծ, միշտ
 վսեմ, դուք, ս'ի՛ր երկնազգեցիկ ոգիներ,
 դուք միշտ ճշմարտութեան եւ արդարու-
 թեան քահանայներն էք, զեղեցիկն կրօնն
 ունիք, մարդկութեան մարդարէներն էք :

ԺԳ

Մարդկութեան մարդարէներն, այո՛, Տիկ-
 նայք եւ Տեարք. այն ուղեւորութեան մէջ
 զոր կ'ընէ մարդկութիւն դարերէ հետէ ձըզ-
 աեղով յանձանօթ ինչ խաչական, յատու ինչ
 հեռաւոր որ կը ծածկի անորոշ հորիզոնե-
 րու մշուշին մէջ, ճարտարք եւ բանաստեղծք՝
 որք բիբ ունին երկնալոյս՝ կ'ընդնմարեն պայ-
 ծառութիւնն այդ հեռաւոր նպատակին եւ
 մտոնանիշ կ'ընեն զայն, եւ իւրաքանչիւրն՝
 մէն մի Մովսէս այս կենաց անսպասուն մէջ
 կը պատմէ մեզ Աւետեաց երկրին գեղեցկու-
 թիւնքն իւր զրոյցքն կը քաղցրացնեն ուղւոյն
 դառնութիւնքն, կը սրտապնդեն զմեզ եւ
 յառաջ կը մղեն յուսալից : Դէպ ի կատարե-
 լութիւն այս ընթացից մէջ մարդկութիւն
 միշտ առաջնորդ է ունեցած զբանաստեղծու-
 թիւն, զարուեստ, մի տաճարի մէջ է ժողո-
 ված, մի պատկերի առջեւ ծուներ դրած, մի
 նուագարանի ձայնով աղօթած, պարած,
 երգած, խնդացած, լացած : Յառաջադի-
 մութեան տապանակին առջեւէն միշտ մի
 Դաւիթ կայ որ տաւիղ ի ձեռին կը նուագէ

եւ կը կայթէ գառնակութիւն եւ աշխոյժ տալով թափփոյ քայլերուն : Քաղաքակրթութեան խանձարոց մէջ ինչ են Այեդք , Գողթան երգիչք , Դրուխք , Պարդք . ինչ են նոր ազգաց մանկութիւնն օրօրոյ Դրուպատուք , Մէնէսդէլք , Միննէղնիկէրք , եւ ինչ են քաղաքակրթութեան դարերու մէջ ամէն լեզուներու եւ ամէն ձեւերու բանաստեղծք . — եթէ ոչ խոտականին առաքեալք , յառաջգիմութեան կարապետք : Ամէն անգամ որ Աստուած ժամն եկած կը համարի մի նոր եւ մեծ գաղափար տալոյ մարդկութեան , կը դնէ զայն մի բանաստեղծի մըտքին մէջ եւ կը մերկանայ նորա աշաց մի այլ մասն քօղոյն որ կը ծածկէ զճշմարտութիւն . այլ բանաստեղծն գիտէ իւր գօրծ , այդ գաղափար ձեւն կ'առնու մի խօսքի , մի նըւազի , մի նկարի , մի անդրոյ , մի շինուածոյ եւ ի նոցանէ կը մտնէ մարդկային հազւոյն մէջ եւ քաղաքակրթութեան կերպարանըն կը փոխի . մարդն կը զօհէր՝ կ'աղօթէ , կ'սպաննէր՝ կը սիրէ , կը գերէր՝ կ'ազատէ . մի ինչք էր կինն՝ մի կեանք կը լինի , մի բեռըն էր մանուկն՝ մի աւանդ կը լինի , ըստուկ էր ժողովուրդն վեհապետ կը լինի : Օ՛հ

յարդեմք եւ սիրեմք դեղարուեստներն . մըշակեմք ի մեզ գեղեցկագիտական ճաշակն . նա կ'աղնուացնէ եւ կը մեծցնէ զմեզ . նա հզօրագայն տարրն է քաղաքակրթութեան : եւ երբ Աստուած մի հանճար կուտայ մեզ , ա՛հ , գրգամք նորա վերայ . բայց , թշուա՛ն մարդկութիւն , յաճախ անգոսնած է զայնս որք իւր մեծագոյն բարերարներն են եղած . Համեր հաց կը մուրօյ կո՛յր եւ քաղաքէ ի քաղաք թափառական , Փիղիաս բանտի մէջ կը հեծէ , Ժիլպէս կը մեռնի սովատանջ , Պէշիկթաշլեան կը մեռնի անօք , Հիւկօ կը կորուսանէ զհայրենիս . զի նոցա ամուգճեմ ճակատու բարձրութիւնն ստուեր կը ձգէ ըստորին ճակատներու վերայ եւ յօջաղկոտ ու ապիկար միջակութիւնն իբրեւ շուն կը հաջէ նոցա ետեւէն : Բայց նոցա վեհ եւ բարերար վրէժխնդրութիւնն կը յիշեցնէ ինձ լը Ֆրանսը Բոմբինեանի տողերն .

Le Nil a vu sur ses rivages
 Les noirs habitants des déserts
 Insulter, par leurs cris sauvages,
 L'astre éclatant de l'univers.
 Cris impuissants ! fureurs bizarres !
 Tandis que ces monstres barbares

Poussaient d'insolentes clameurs,
Le dieu, poursuivant sa carrière,
Versait des torrents de lumière
Sur ses obscurs blasphémateurs.

Ode sur la mort de J. B. Rousseau

ՔԵ

Չասեմք , որպէս բազումք այս նիւթակա-
նութեան դարուն մէջ , թէ բանաստեղծու-
թիւն մի տղայութիւն է , թէ գեղարուեստք
զարդք են՝ ականջի եւ աչքի հաճոյ , կարեւոր
թերեւս տղայ մարդկութեան համար՝ բայց
անօգուտ երբ չափահաս է սլլ : Բանդագու-
շանք , եւ հայհոյութիւն երկնից սրբազնա-
գոյն սպարգեւին դէմ : Թէ մարդկութիւն
լիդէսլ չունենայ , երբ ներկայէն , սահմանա-
փոխ , յարաբերականէն անդին , վեր սջինչ
նշմարէ , սջինչ Ըմբռնէ բարձրագոյն , ոչինչ
յղանայ կատարելագոյն , եւ չձգտի ի նա սի-
րով , խանդիւ , ո՞ր է յառաջդիմութիւն , ո՞ր
է շարժումն բարոյական աշխարհին : Զնձէ
գեղեցկին զգացումն , եւ կը դադրի մարդկա-
յին ընկերութեան գաղափարական եւ բարո-
յական աճումն . զի երբ ճշմարտութեան , ա-
ռաքինութեան , զթոյ , սիրոյ , զարմանաց ,

ներման , զիւցաղնութեան , անձնուիրութեան ,
արդարութեան , ազատութեան , հայրենասի-
րութեան , ընտանեաց , կրօնից գեղեցկու-
թիւնն չզգայ , երբ մեծ գաղափարաց եւ մեծ
զգացմանց , ազնուական յոյգերու , վսեմ հա-
ճոյքներու եւ վեհ ձգտմանց ճաշակն չունե-
նայ , երբ գաղափարականին խանդն չվառէ
զինքն , ինչպէս կարելի է իւրեան ձգտիլ ի
ճշմարտն , ի բարին , ի կատարեալն , զի գե-
ղեցկին այս ամենայն է , եւ սլէտք չէ անտես
առնել Պղատոնի գեղեցկին սահմանն — փայլ
ճշմարտին — , եւ սա ուրիշ սահմանն — փայլ
բարւոյն :

Երբ մի ժողովուրդ բանաստեղծ չունի ,
ասել է նա հոգի չունի , զի բանաստեղծն
ժողովրդեան հաւաքական հոգւոյն բարձրա-
գոյն բացատրութիւնն է , ասել է մի գաղան
է նա որ եկել է յաշխարհ իւր խոտոյ բաժի-
նըն ուտելոյ , իւր մարմնոյն ստուերն ձգելոյ
հողոյ կատորի մի վերայ , ձագեր ունենալոյ
եւ տարրալուծուելոյ համար . եւ նիւթա-
սլաչաք այսպէս կ'ուզեն առնել զմարդկութիւնն :
Բայց գեան յովիւան կը դիմէ , ծիծառնն ի
գարուն , արտոյտն յարշալոյս , արծիւն յա-
րեւ , եւ մարդկութիւն մի նսպատակ չունի՞ :

Բարեբաղդաբար բնագլման ձայնն հզօրագոյն է քան զնոցին , բարեբաղդաբար գեղեցիկն անդամադրելի հրատօյրներ ունի մարդկային սրտին համար , բարեբաղդաբար աղբիւրն կը խօսի ծործորէն , ալեակն կը խօսի եզրէն , հոգին կը խօսի օդոց մէջէն , որսառմն կը խօսի ամպոց մէջէն , Աստուած կը խօսի անհունութեան մէջէն , եւ ամէն սարի ծայր , Քորէբ , Սունխն կամ Ժէրսէյ , մի ոգի կայ վեհաշուք՝ կանգուն — ճաճանչագեղ իբրու արեգակ լերանցն յարտեւան — որ կ'ասէ մեզ թէ ի՛նչ կ'ասեն այդ բարբառք , եւ մարդկութիւն կ'ունինդրէ , կ'զգայ , կ'երեւակայէ , կը հասկանայ , կը յուսայ , կ'աղօթէ , կը հաւատայ , եւ կը քայլէ յառաջ . . . :

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

	ՅՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
ԵՑ	ՏՈՂ		
26	20	մարմնայ	մարմնայ
43	23	մահամբոյր	մահամբոյր
43	25	զայս ամեն	զայս ամենայն
62	4	աստղիկ	Աստղիկ
74	16	լափնի	լափնի
77	3	ի ձեռին	ի ձեռին.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345277

